

Kap. XIV.

Sällskaps- och Vårdshuslif.

Föredöme från hofvet. — Vid bröllop och begrafningar. — Öfverflödsförordningar. — Vin- och ölprof. — Bränvin — Kaffe och tobak. — Lagenliga rockar och styfjortlar. — Sidenförkläden och åtta dagars vatten och bröd. — Erland Bromans hushåll. — Malmgårdar och fåfångor. — Pelaren vid lilla Ersta. — Surbrunn, Djurgårdsbrunn och Sabbatsberg. — Matsedel från 1801. — Mantalsskrifning och öfverflödsvaror. — Sällskapssången. — »Ljusinbrinning». — Carlbergsbal. — Vårdshuslif. — Gamla wjnkällare. — Operakällaren. — Schweizeriernas uppkomst.

Om gillen och ordenssällskap, klubbar och föreningar hafva vi redan talat; men med dessa voro gamla Stockholms tillgångar i sällskapslifvet icke uttömda. De förnämsta, om ock icke de mest i ögonen fallande, hafva naturligtvis här som annorstädes gjort sig gällande vid de enskilda gästabuden och under de husliga fester som firats vid familjemedlemmarnes ankomst till verlden, vid deras giftermål och när de åter öfverlemnats åt »jordens sköte».

De enskilda gästabuden torde i stadens äldsta tider hafva föga skilt sig från gillenas måltids- och dryckesfester, och prof på matordningen vid dessa hafva vi redan anført.* Man åt i allmänhet mycket och »stadigt» och drack i förhållande derefter. Säng och lekar omväxlade ofta med bordets nöjen. Allt detta naturligtvis hos samhällets »lyckligt lottade» medlemmar. Det stora flertalet af stockholmsfolket torde hafva fått äta mindre »stadigt», om det också icke försummade att då och då roa sig så långt medlen räckte.

Vällefanden bland de förmögne tilltog under början af sextonhundratalet och nådde en förut okänd höjd i medlet af det århundradet, naturligtvis mest hos adeln, som då egde sina palats i Stockholm och sina slott på landet samt till de förra öfverförde det storståtliga lefnadssättet som utmärkte det höga herrskapets vistelse på de ärfda eller oftare genom kunglig nåd förlänade och ej sällan genom krigsbyte riktade godsens.

* Se sid. 345.

Det föredöme som lemnades af drottning Kristina följdes af högadeln, hvilken i sådant ej lät sig mycket öfvervinnas af drottningens hof, och gaf äfven den öfriga adeln, slutligen också åtskilliga prester och många af hufvudstadens borgare anledning att efter bästa förmåga föra ett gladt och lysande lefnadssätt samt att både i riklig förplägning vid gästabuden, i dyrbara kläder och ett i allmänhet kostsamt uppträdande söka en ära, som har föga gemensamt med det ofta hörda talet om »gamla tidens enkelhet».

Hvad det engelska sändebudet Whitelocke antecknat i sin dagbok* om drottning Kristinas hof i Upsala gäller otvifvelaktigt om äfven hennes hoflif i Stockholm och det inflytande detta utöfvade på hufvudstadens befolkning. Samtidigt med de lysande festerna och gästabuden tyckes tillståndet i landet dock ej hafva varit synnerligt tillfredsställande. Cromwells sändebud har mycket derom att förtälja, hvilket nog också åtminstone i ett och annat har sin tillämpning på den fattigare delen af Stockholms befolkning. Under resan upp genom landet fingo engelsmännen i allmänhet dålig mat och måste ofta äta kött af sjelfdöda kor. Den klena kosten hjälptes ej upp af de latinska tal, med hvilka sändebudet helsades, t. ex. i Skara, men der, enligt Whitelockes intyg, presten och skolläraren talade eländigt latin, och ej heller djeknarne deruti gjort stora framsteg. I Örebro, der man fann jemförelsevis godt qvarter, klagade engelsmännen åter öfver sjelfdödt kokött. Whitlocke sjelf läg i en säng, men »de öfriga rundt omkring honom på halm».

Finare gick det till, då den engelska beskickningen framkommit till svenska hofvet. I det hus i Upsala, der Whitelocke fick sin bostad, voro trappa och förstuga klädda med »tapeter». I salen, som var försedd med tapeter från hofvet, fanns en sammets Himmel, hvarifrån hängde en tapet af guldbrokad, och stolarne svarade deremot. Sängkammaren var klädd med ganska vackra Arrastapeter. Sängen var af blått sammet, rikligen broderad med guld- och silkesblommor samt gult damast i kanten. Gardinerna voro af karmosinfärgadt sammet, sydda med guld och silke, och stolarna af samma slag. Rundt omkring sängen var en turkisk golfmatta.

Aftonmåltiden var anrättad i en stor sal, klädd med silkesbroderade tapeter. Midt på golvet stod ett stort bord, vid hvars öfra ända var en Himmel af guldyg, med svenska vapnet och sköldhållarne rikligen broderade i guld och silke. Ett annat bord var på ena sidan för Whitelockes hofmästare, och dess utom ett bord

* *Bulstr. Whitelockes Dagbok öfver dess ambassad till Sverige åren 1653 och 1654. Öfversatt från engelskan. Upsala 1777.*

för tallrikar och fat samt ett skåp med drottningens matsilfver och andra stora, starkt förgyllda silfverkärl.

Ur samma källa hemta vi en skildring af en middagsbjudning hos grefve Erik Oxenstierna, riksråd och president, den store rikskanslerns son, men anmärka, att som middagen gafs i Upsala, kan den icke gifva full föreställning om den prakt, hvilken rikets stormän visade i sina egentliga hem. I Upsala bodde de endast tillfälligtvis, och omtalas därför, att rummen voro icke lysande, icke heller rikt möblerade, hvilket der i staden »ej gerna kunde väntas». Klockan mellan 11 och 12, den då vanliga middagstiden, begaf man sig till den som gjort bjudningen, och han tog i porten emot sina gäster.

»Yttre rummet, hvarest betjeningen var, liknade en liten sal, der innanför ett långt, men smalt rum, hvarest man åt, och der innanför ett mindre, klädt med tapeter, allt i nedersta våningen, som annars här i landet ej är vanligt.»

I matsalen var rikskansleren med några andra gäster, och sändebudet begaf sig strax med honom och grefve Erik i inre rummet, hvarifrån de efter en fjerdedels timmes samtal åter begåfvo sig ut för att äta. En stor, förgyld silfverhandkanna och tvättfat, som efter all liknelse var en liten del af det rika byte man under tyska kriget gjort, frambars först, och sedan gästerna tvättat sig, läste en af pagerna till bords.

Bordet var långt och smalt. Vid öfra sidan voro två stora stolar under en sammets Himmel för de förnämsta gästerna. Midt emot dem, på andra sidan om bordet, voro äfven två förnämliga platser. Vid öfre kanten satt värden och vid den nedre stod hofjunkaren.

Faten voro ej stora, men många, alla af silfver och fyllda med den bästa mat som kunde fås, »och gick i sanning ganska hederligt till», försäkrar berättaren. De hade fyra anrättningar, och var maten tillagad efter franska smaken. De hade rhenskt vin, »Canarie-säck» och rödt franskt vin, och deras »dricka var efter landets smak ganska starkt och tjockt». När man slutat med de fyra anrättningarna, togos maten och duken bort, och der under låg en annan duk, och för hvarje gäst sattes en tallrik jemte en ren serviette, samt midt på bordet ett stort fat med tobak och pipor, utom flera förfriskningar.

Alla voro barhufvade, enligt deras vana, men i synnerhet för att ej besväras med att ofta taga af sina hattar och mössor. Under måltiden talades mycket, men mer i skämt än i allvarsamma saker. Emedan det engelska sändebudet vore närvarande, så talades mycket engelska, men för öfrigt tyska, svenska, franska och latin.

Ur samma dagbok erhåller man ock föreställning, huru ett förnämt bröllop firades då för tiden. Det var en baron Horn, förmodligen Arvid Jöranson, landshöfding öfver Nyland och Tavastland, som gifte sig med en fröken Sparre, dotter till riksrådet Johan Sparre. Vigseln skedde på hofvet. Klockan 10—11 på aftonen kom ceremonimästaren och hemtade sändebudet med en af drottningens vagnar.

Först begaf man sig till brudgummens bostad, der många af hans vänner och släktingar voro samlade. Så snart gästen steg ur vagnen, mottogs han af brudgummens broder, som bad honom vara välkommen, och i dörren mötte honom brudgummen sjelf, som tackade för den ynnest, att han hedrade bröllopfesten med sin närvaro, hvarpå svarades med några förbindliga ord.

Efter något samtal begåfvo de sig till sina vagnar. Först åkte några af hofstaten, dernäst grefvar, efter dem rådsherrar, vidare riksamiralen och efter honom den som var brudens närmaste släkting och giftoman. Dernäst kom den utländske gästen. Slutligen åkte brudgummen i drottningens vagn, hvilken gick sist af alla, och hvilket rum vid sådana tillfällen ansågs för det hederligaste.

Vid ankomsten till slottet mottogos de vid trappan af ceremonimästaren, som förde dem till audiensrummet, hvarest drottningen var med bruden och en myckenhet hofdamer. Först kyste brudgummen drottningens och sedan brudens hand, hvarefter de öfriga gjorde det samma.

Bruden och brudgummen voro båda klädda i hvitt taft, och den senares kläder rikt med guld och silfver broderade. Bruden bar en krona af diamanter samt ett diamanthalsband som hängde ned på skuldrorna och en diamantgördel samt en stor diamant på bröstet, alla af högt värde. Det sades, att diamanterna tillhörde drottningen, hvilken lånat dem åt bruden.

Från audiensrummet begåfvo sig alla till stora salen, först hofkavaljererna, sedan rådsherrarna, efter dem brudgummen mellan riksrådet Bonde, brudens giftoman, och det engelska sändebudet, dernäst bruden, ledd af två grefvar, och efter henne drottningen med sin uppvaktning och lifvakt.

Drottningen intog strax audiensstolen, och nedanför henne satt bruden ett stycke ifrån på högra sidan, samt på den venstra brudgummen, och nedanför honom sutto engelska sändebudet och riksrådet Bonde.

Sedan alla satt sig, stod riksrådet Bonde upp, gick fram till drottningen och anmälde, att baron Horn, som nu vore närvarande samt af gammal och hederlig familj, åstundade till äkta en af hennes

majestäts hoffröknar som var af den gamla och hederliga Sparre-ätten. Derefter omtalades deras förfäder och anfördes mycket till båda familjernas heder, hvarefter talaren gaf bruden och brudgummen några råd, huru de skulle skicka sig i sitt nya stånd.

Sedan talet var till ända, ledde några af brudgummens vänner honom till en plats midt i rummet, dit äfven bruden fördes och ställdes vid brudgummens sida, hvarefter en af drottningens hofpredikanter förrättade vigseln. Efter dennas slut kommo två grefvar med facklor och förde bruden och brudgummen kring rummet, och dessa följdes af flera personer som parvis dansade med facklor. Derpå dansade brudgummen med drottningen och bruden med sändebudet, som sedermera tillsades att bjuda upp drottningen. »Och skedde denna solenne dans under pukors och trumpeters klang.»

Sedan fackeldansen var slutad, börjades med ringdansarne, och derefter sysselsatte sällskapet, utom drottningen, sig i öfver två timmar med franska och svenska dansar, till dess man började tröttna, och sändebudet påminde drottningen, att det vore tid på att de nygifva finge begifva sig till sina rum. Klockan hade slagit tu på natten.

Drottningen befalde, att dansen skulle upphöra. Men dermed var bröllopfesten icke slutad. Från danssalen begåfvo gästerna sig till en annan stor sal, hvarest en präktig måltid var tillagad. Hofmarskalken med sin silfverstaf tog emot gästerna och lade för rätterna. Efter slutad måltid begaf man sig till baka till audiensrummet, der drottningen bjöd brudparet god natt, hvarefter alla skildes åt, men några hofkavaljerer förde bruden till hennes sängkammare.

Detta hofbröllop tyckes hafva varit tämligen enkelt i jemförelse med många andra bröllopfester i de förnäma familjerna. Efter de många och långa förberedelserna före sjelfva högtidligheterna räckte sjelfva bröllopet ofta i flera dagar, hvarefter de nygifva hade ett särskildt gästabad under namn af hemkomstöl.

Likaledes festades, om också icke så länge, vid barndop och efter hustruns kyrktagning, och med stor pump och ståt samt mycket kalasande försiggingo grafölen efter de afidne. Huru det gick till vid den offentliga likbegängelsen finner man bland andra uppgifter också i Whitelockes dagbok.

Det var en Posse som nyligen afidit. Han hade varit af gammal släkt, rik och ogift, och skulle nu begravas. Först gingo några skolgossar som sjöngo. Efter dem kom en man till häst och i förgylldt harnesk, på hvilket man såg den afidnes vapen rikt förgylldt, och höll han udden af ett bart svärd emot bröstet. Hästen var

ganska rikt sadlad. Derefter ledde två personer i sorgdrägt en häst, täckt med svart kläde, hvilket hade ett hvitt kors midt på och släpade på marken. Derpå fördes standaret med den afidnes vapen framför liket, som var öfvertäckt med svart kläde och bars af sex sorgklädde män. På hvarje sida om dem gingo åtta personer med den afidnes förfäders vapen, både på fädernet och mödernet, till sexton leder, hvilket vid hvarje begrafning var brukligt. Vid grefliga begrafningar buros till och med tretiotvä slägtleds vapen.

Efter liket leddes en annan häst, täckt med svart kläde, och derefter följde manliga slägtingar, ungefär femtio personer, samt den afidnes moder, systrar och andra fruntimmer, alla med *hvita* slöjor, hvar och en förd af en kavaljer i sorgdrägt, och ehuru gatorna voro ganska orena samt slöjorna så långa att de släpade, »förböd dock anständigheten att lyfta upp dem, utan nedsmutsades de, för sollennitetens skull, till den afidnes heder». Till sist följde en myckenhet qvinfolk af betjeningen. De hade tolf vagnar, af hvilka en med sex hästar tillhörde drottningen och en annan med lika många hästar den afidnes moder, samt dess utom många slädar.

På aftonen skulle de allesamman vara hos den afidnes moder, »och är här i landet», tillägges det, »vanligt vid begrafningar att fråssa och lefva kräseligt ofta hela åtta dagarne.»

Begrafningar voro således ej mindre än bröllop, främjare af sällskapslifvet. Och dermed fortsattes långt in i nyare tider. Ståten i det yttre inskränktes dock allt mer och mer. Huru vida de många förordningarna mot öfverflöd, hvilka utfärdades då och då, dertill bidragit i någon större mån, lemna vi osagdt.

Utom de öfverflödsförbud som gälde hela riket och hvilka på 1600-talet sökte inskränka lyxen så väl i gästabud som kläder, finnas särskilda sådana för Stockholm. Efter konungars dödliga frånfälle utfärdades också dylika, t. ex. efter Gustaf den andre Adolfs död, uti följande

Mandat,

huru man sigb med Brudewijningar och vthi Klädebrächter samt Gesteboder förhålla och stida stall.

Efter såsom wij alle Sveriges Rikes Inbyggjare (thet och den gode Gudh nådeligen bättre) vthi stor Sörg och wecklagan faldne äre, i thet att Herren Gudh och vår Salige Orsaken är: Så emedan och bör sådant betändia och igenom Boot och Vättring Gudh blidka, och sådant wäl uthwärtas såsom och inwärtas påstijna låta, och synnerlig efter thet at then förbannade Höghfärden ide then ringaste Orsaken är, thetmedh wij sådant förstyldt hafwa, hwilken för all thing böör affläggias: Hwarföre warder här med på höge Öfverheetennes wägna allswarligen förkunnat och affsagd, at hwar och en fullstommelighen vthi acht tager, hwad som vthi så måtto befatat warder.

På nutidens språk innehåller detta mandat, att till dess hans maj:ts »högtklagande jordafärd» försiggått (hvilket icke skedde förrän 1634) skulle inga »äktenskaps-kopulationer» få ske offentligt i kyrkorna, utan borde bröllopen hållas hemma, dock alldeles utan prakt och prål och utan all musik och spelande och ingen lustig sång, utan den som direkte tjenar till guds ära.

Mandatet klagar, att lösa, förvetna och obetänkta menniskor börjat med en ny, dittills icke brukad prakt, att sätta dubbla kronor på bruden, något som alldeles förbjödes vid 100 dalers vite, hvilket belopp genast dagen efter bröllopet skulle utpantas. I brist af tillgångar, stadgades fängelsestraff, ända till dess betalningen vore erlagd eller borgen stäld.

Likaledes förbjödos uti »denna fast sorgeliga tiden» alla dygdesamma danneqvinor och jungfrur af borgerskapet och kronans tjenare att bära guldkedjor som dem icke egentligen vidkommer eller skörten besatta med många snören eller *sabellskins-* (sobelskinns-) mössor och annat mera som »för högre ståndspersoner bör förbehållet vara».

Det dröjde för öfrigt icke många år efter kungssorgens slut förr än nya förbud mot öfverflöd i gästabud och kläder utfärdades, och det midt under det hofvet firade sina praktfulla fester. Man känner allmänna sådana förbud från 1644 och 1664 samt ett särskildt för Stockholm under Carl den elftes mera sparsamma regemente. Det är en 1673 af Stockholms magistrat utfärdad *publikation* angående hämmande och förekommande af åtskilliga excesser och öfverflödigheter i klädedrägter och samqväm. Dermed förbjndas eder och sabbatsbrott, spel, dryckenskap och annan »otidighet» på sön- och helgdagar samt oordningar och öfverflöd vid alla slags gästabud, så väl hvad trakteringen, som gästernas antal vidkommer.

Under det höga öfverheten visade sig mycket angelägen att genom förbud och inskränkningar främja undersåtarnes tarflighet och uppmuntra till måttligt lefnadssätt, var måttligheten vid sjelfva hofvet, om man får sätta lit till utländingars vittnesbörd, långt ifrån af någon synnerlig betydenhet. Så har den bekante lustspelsförfattaren J. F. Regnard, hvilken reste i Sverige 1681 och hade tillträde till hofvet, berättat,* att man under hans vistelse i Stockholm stälde till många festligheter med anledning af en prinsessas** födelse. Det hölls då öppen taffel på slottet, och för att visa sin

* *Voyages de Flandre, d'Hollande, Suède, Dannemarck, la Laponie etc.* Rouen & Paris 1781.

** Hedvig Sofia.

glädje sökte konung Carl den elfte att berusa hela hofvet och var äfven sjelf mer än vanligt uppsluppen. Han uppmuntrade sin omgifning att dricka och sade, att en hofman icke dugde till något, om han icke följde sin konungs föredöme. Med det lilla franska han kunde tilltalade han alla närvarande, och Regnard märkte, att konungen sjelf talade minst bra af hela hofvet. Alla svenska hofmän satte en särskild ära i att tala väl franska och talade det också lika bra som fransmän. Det engelska sändebudet utmärkte sig framför andra, det vill säga, att det vardt först öfverlastadt. Det dröjde ej heller länge, förr än Danmarks sändebud var likadant, och slutligen var hvarenda en i berusadt tillstånd.

Fig. 186. Mamsell Maja Lisa.
Efter ett kopparstick i kungl. biblioteket.

Hvad som hände på hofvet hände ock i det enskilda sällskapslifvet. Men hvad drack man? Öl, vin och äfven bränvin. Ölbrygden underkastades många försighetsmått från myndigheternas sida i gamla Stockholm. Så stadgade borgmästare och råd 1640, att bryggare-embetet skulle ställa sin brygd i tre vissa prof och använda all möjlig flit, att deras öl må finnas klart och välsmakande, utan någon bismak. Intet öl fick säljas förr än det hade klarat sig, var utarbetadt och sprundadt. Då detta var skedt, skulle bryggarne mellan kl. 6 och 8 morgonen derefter inlemna sina prof till behörig accistjenare. Profningen skulle göras af sex edsvurne män, två från staden, två från norr och lika många från Södermalm. Af dessa sex skulle ett par kl. 8—10 hvarje dag sitta i accisen för att profva. Ölet delades i tre klasser: det bästa, medelölet eller svagöl och

spisöl, och bryggarne skulle de tre slagen i verket falt hafva och afyttra det efter af borgmästare och råd åsatt taxa.

Lika försigtig var man med vin. När något vin eller öl till staden kommer, heter det i förordningen af 1635, må ingen vinskänk eller annan köpa deraf, förr än det af stadens dertill deputerade vinprofvare pröfvadt är och sedan af rådet taxerad. Alla källarsvenner och vintappardrängar voro förpligtade att inför rådet aflägga ed, att de ingen dryck förfalska eller förmänga skulle eller bedraga någon med mått eller stop, utan dermed redliga och uppriktigt umgås.

Man drack kanske mest rhenskt, af hvilken bästa sorten 1673 kostade 5 daler kannan, men två år derefter stigit till 7 daler. Vidare drack man spanskt, t. ex. Alikant, Malvasier och Canarie Seck, af hvilka Alikant var dyrast. Af det franska vinet brukade man också några slag, såsom Bordeaux, Frontiniac (dyrast) och hvad i allmänhet kallades »Clareth».

När bränvin först kom i bruk i Stockholm är ej så lätt att uppgifva. Det fans redan på 1400-talet, men begagnades då blott vid kruttillverkning, och 1494 förbjöds bränvins brännande och försäljande utom för tillverkning af krut. År 1498 fick dock Cort Flaskedragare privilegium på bränvinstillverkning och försäljning, men det tyckes som skulle det icke ofta hafva användts till invärtes bruk förr än på 1570- och 1580-talen och då ännu mest som medicin. Johan den tredje lär sjelf hafva anbefalt två slags bränvin, vanligt *aqua vitæ*, nyttigt mot gift och mångahanda sjukdomar, samt *aqua vitæ contra oppositum*, hvilket skulle såsom svettdrivande vara botemedel mot pesten. I »Ständernas sanne och rättmätige orsak till K. Erics afsättande» uppgifves, att några af »Sturarnes tjenare på Svartsjö gård jämmerligen marterades och plågades med bränvin och andra nya plågor». Men enligt uppgift från 1566 skall då icke något bränvin hafva funnits i den kungl. vinkällaren under Stockholms slott. Berättelserna om åtskilliga förnäma och kostsamma bröllop i slutet af 1500-talet nämna ej heller något om bränvin.

I 1591 års tulltaxa anföres det första gången som utländsk vara för hvilken tull skulle erläggas. År 1622 finner man i Stockholm särskilda bränvinshus, och troligt är, att den vara som der afyttrades hade tillverkats inom landet, men först 1638 stadgas afgift för bränvinsbränning till salu och husbehof. År 1648 utfördes svenskt bränvin till Ryssland, och i slutet af 1600-talet tyckes det hafva varit tämligen mycket i bruk i Stockholm och muntrat upp sällskapslivet hos de fattiga klasserna.

Vid ingången till 1700-talet tyckes en annan dryck hafva börjat utöfva sin lifvande verkan på de enskilda sällskapen i Sveriges hufvudstad. Det var *kaffe*. När den första kopp kaffe tömdes i Stockholm torde nu mera vara omöjligt att uppgifva, men *om* det skedde redan på 1600-talet, så var det otvifvelaktigt i allra sista slutet af århundradet. Kaffedrickning i södra Europa omtalas icke förr än på 1640-talet, och 1658 inrättades det första kaffehus i London. Elfva år derefter kom bruket af kaffe till Paris, och att der funnos så väl enskilda som offentliga kaffekokare mot slutet af 1600-talet vet man, t. ex. armeniern Pascal som hade sitt krypin vid *Marché Saint-Germain*; men det första ordentliga kafé öppnades icke förr än 1724, då sicilianaren Procope satte upp sitt sedan verldsberömda, och ända in i senaste årtiondena fortsatta »Café Procope» vid Rue de la Comédie, sedan kallad Rue de l'Ancienne Comédie.

Att Stockholm hade kaffehus samtidigt med början af Procope's är visst, men så synnerligt långt förut torde det väl icke hafva varit. Stadens första, af oss förut omnämnda adresskalender, af 1728, gifver anvisning på följande: Berend Altenecks enka, Kimstug-gatan; Jacob Beraud, Myntgatan; Nils Giring, Skeppsbron; Frantz Guillimot, Stora Kyrkbrinken; Anders Hedlin, Stortorget; Johan Jochim Kösten, Stortorget; Matthias Linstedt, Svartmangatan; Isaac Rausell, Riddarhus-torget; Michel Salliet, kapten, Prestgatan; Carl Gustav Saint-Paul, midt emot Riddarhuset; David Steen, Normalmstorg; Gerdt Specht, Svartmangatan; Claude Thurou, Norrbro; Eric Wadström, Wester-långgatan; Lorenz Wätterström, Söder-qvarnhus.

Således *femton* kaféer af första ordningen, efter *den* tidens fordringar, redan på 1720-talet! Och ännu flera funnos, ty adresskalendern tillägger: »Utom förenembde Caffé-Huus, finnes ännu flera, som uthängiande Schiltar kunna anvisa.»

Senare i århundradet omtalas en kaffe-kokerska som tyckes hafva varit ganska ryktbar och hade sitt kaffehus vid Riddarhus-torget, det mycket bekanta *Maja Lisas*. Vi meddela hennes bild (fig. 186) efter en gravyr i kungl. biblioteket. Denna förekommer i två alldeles lika exemplar, fastän öfver det ena finnes tryckt: »utvisar ingen känd». Det uppgifves dock, att det skall vara porträtt efter en verklig person vid namn Maria Elisabeth Borgman eller *Mamsell Maja Lisa*. Våra forskningar efter den personen hafva dock icke ledt till något bestämdt mål, men vi hafva kommit till den åsigt, att kaffehuset, hvilket till och med tyckes hafva förekommit i mer än ett exemplar, burit namnet med sig i långa tider och att innehafvarinnorna kallats Maja Lisa, den ena efter den andra,

Kaffehus
1650

äfvén om de haft helt andra namn.* Ungefär motsvarande har Stockholm i senare tider haft i *Tysta Marie*, hvilket namn följt med den välbekanta kaffeserveringen vid Jakobs Kyrkogata. »Tysta Marie» tyckes för öfrigt vara af helt annat och bättre skaplynne än Maja Lisa, under hvars bild läses:

Här man en Lais ser efter Tidens Smak
Förenadt kärlek spel Caffee och Tobak.**

Af hvilket inflytande på det enskilda sällskapslifvet de första kaffehusen i Stockholm voro är nu svårt att närmare bestämma, men att kaffe varit ett mäktigt medel till ästadkommande och lifvande af samqväm i allmänhet, är tillräckligt känt. Det ansågs dock af öfverheten såsom en yppighetsvara och gjordes snart till föremål för inskränkande eller rent af förbjudande påbud.

Ungefär samtidigt med de äldsta kaffehusen i Stockholm utkom en ny öfverflödsförordning, Maj 1720, som sökte på strängt landsfaderligt sätt inverka på sällskapslifvet. Det var redan förut förbjudet att gå klädd i gyllen- och silverduk, atlas med guld- och silverblommor samt guld- och silverspetsar, men nu reglerades beskaftenheten af äfvén ganska tarfliga kläder. Såsom en stor eftergift tyckes hafva betraktats, att uppslagen på mansrockarne kunde lemnas öppna eller igensyddna och att medborgarne fingo efter eget behag bruka kortare västar och mindre fällar i sidorna. *Flera* fällar än förut tillätos dock icke. Deremot medgäfvos två rader knappar, »dock medelmåttigt stora». Den skräddare och knappmakare som införde andra än »tillåtliga» modeller, pliktade första gången 50, andra gången 100 daler silfvermynt. Tredje gången förvisades han embetet.

Redan ett par år derefter tog man ett ytterligare steg på eftergifternas väg, ty då skulle »gement folk icke vägras att hemma i husen vid sina sysslor bära sina redan gjorda och slitna kattunströjor». Att göra nya kunde »gement folk» icke understå sig.

Förbuden under hela frihetstiden voro mångfaldiga och orsakade till stor del af det då blomstrande »skyddssystemet», som

* I *Aug. Edv. Lilliestiernas* »En åttiårings Minnen» omtalas från 1808 »ett värdshus efter förestånderskan kalladt Maja Lisa», och 1813 nämnes ännu en gång »värdshuset Maja Lisa». Stället var således, åtminstone i vårt århundrade, icke endast kaffehus.

** Tobak infördes och kom i bruk i Sverige redan under förra hälften af 1600-talet. Såsom vi ofvan funnit vid omnämmandet af Erik Oxenstiernas middagsbjudning, var det äfvén i finare sällskap brukligt att röka pipa efter maten, och det bruket bibehöll sig ganska länge.

skulle bevara den inhemska tillverkningen mot hvarje intrång från utlandet.

Förordningen af den 8 Maj 1731 »till Hvarjehanda Yppig- och Öfverflödighets afskaffande» skärpte ytterligare de föregående påbuden. Ville man då låta göra sig nya kläder och vara säker på att ej få en lagstridig rock, så var det rådligast att först gå upp i kommerskollegium och begära få se på de der förvarade modellerna. Dessa, som borde enligt kungl. maj:ts förordning »blifva oföränderliga i alla tider så för mans- som qvinnökönet», måste af handtverkarne till alla delar och utan något eget påfund eller invändning efterföljas. Vitet var 100 dal. smt. Alla nya påfund räknades för »vanart och sjelfsvåld». Styfkjortlarne hade hit införts från Frankrike och spelade en stor roll i Stockholms sällskapslif, men 1731 förordnades, att de icke skulle få vara vidare, men väl snäfvare än $4\frac{1}{2}$ alnar. Detta gälde de förnäma fruntimren. Ringare qvinnor och tjenstfolk fingo icke på några vilkor styra ut sig i styfkjortlar. Sammet och dylika tyg tillätos endast adeln och dennes vederlikar bära, men sammetsmössor, hufvor, muffar och vantar utgjorde dock undantag som saklöst kunde bäras af *alla* — undantagande allmoge och tjenstfolk.

En piga i Stockholm understod sig icke att taga på sig ett sidenförkläde, äfven om hon fått ett gammalt sådant af sin matmor. Undantag gjordes dock för »hushållerskor och kammarpigor, särdeles de som kunna vara af hederligt folk, men för fattigdom eller att lära något godt gifvit sig i tjenst hos herskap eller ståndspersoner». De tillätos att kläda sig i »inrikes tillverkade halvesiden och ylleyger samt allt hvad deras matmödrar af siden aflägga och dem förära».

Den tjenstflicka som visade sig i något förbudet plagg straffades första gången med 8 dagars fängelse vid vatten och bröd, andra gången likaledes samt skulle dess utom böta med ett fjerdedels års lön, och tredje gången måste hon släppa till sin halfva årslön.

Öfverheten grep också omedelbart in i sällskapslifvet genom påbudet om, huru många rätter mat som fingo bjudas vid gästabud. Det skulle, enligt 1731 års förordning, ej få vara flera än 5 rätter och 4 tallrikar till sallad o. s. v. I hvardagslag inskränktes antalet till 3 och 2. Kungl. maj:ts och rikets betjente, som för sina embeten icke kunde undgå att bjuda qvar de sökande och underhafvande som vid måltidstimmarne infunno sig, tillätos att i vanliga fall hafva 5 rätter och 4 tallrikar, men vid bjudningar 6 och 4. Ingen konfekt var tillåten, utan blott frukt, så torr som rå, hälst inhemsk. Vid embetsmännens bjudningar tillätos dock frukt med socker insyltat jemte geléer samt råa och stekta ostron.

Vid *bröllop* hade man tillåtelse att bjuda på 8 rätter och 4 tallrikar med grönsaker o. s. v. samt bakverk och korf. Men vid »konfektbröllop», som voro tillåtna, kunde icke någon mat få tillagas och framsättas, och af konfekten skulle måtteligen tagas. Den som bröt mot den förordningen, pliktade 100 dal. smt.

Vid *begrafningar* voro »notifikationer», så väl muntliga som skriftliga, förbjudna vid 100 dalers vite. Det var endast inom »nästa släkten», till och med syskonbarn, som dödsanmälningarna fingo spridas. Inga andra än de notifierade hade tillåtelse att med »condolenser och visiter» infinna sig i sorghuset.

Till svepning fick man icke taga annat än ett ordinärt lintyg och ett begagnadt lakan. Blott *ett* rum i sorghuset fick klädas i svart, men inga flera, hvarken med svart eller dräller, lakan eller linne eller något annat, och detta vid vite af 200 daler. Endast af magistraten förordnade likbärare tillätos bära bort de afidna, och det mot viss afgift, de fattiga dock obetaget att skaffa sina anhöriga i jorden bäst de ville. Bisättningar och begrafningar fingo icke göras till två särskilda akter, och i Stockholm måste begrafningar ske »inmot kl. half fyra» e. m. under höst och vinter, men vår och sommar skulle liken bäras ur husen »inmot kl. sex», så att ej ljus och lyktor skulle behövas. År 1732 stadgades, att ej flere än tjugufyra personer finge deltaga i processionen. I Stockholm skulle sorgfolket till fots följa den döde, så framt ej snö- eller regnväder hindrade, i hvilket fall tre vagnar tillätos i processionen, förutom prestavens vid adliga begrafningar.

Ingen traktering skulle mera få gifvas vid begrafningar i Stockholm och andra städer. Öfverträdelser mot det förbudet kostade 300 daler. Endast på landet kunde de »långvägade» få fågnas. Äfven vid *barndop* förbjöds traktering.

Många voro lagstadgandena, men de efterlefdes därför icke bättre. Så väl vid begrafningar som bröllop och barndop tog den gamla svenska gästfriheten ut sin rätt, trots alla förbud, och likväl saknades icke anmärkare och angifvare, böter och trakasserier af flera slag.

Vill man närmare blicka in i förra århundradets stockholmslif, har man tillfälle dertill i åtskilliga räkenskaper, hvilkas »torra siffror» kunna gifva rätt saftiga skildringar från hus och hem. Bland sådana källor kunna nämnas en mängd räkningar till presidenten, baron Erland Broman*, hvilka vi haft tillfälle att genomse i original och

* Fredrik I:s bekante gunstling, hofmarskalk och president i kommerskollegium, känd som glad sällskapsman, goddagspilt, affärsvinglare m. m. Gift först med Eva Johanna Drakenhjelm († 1747), sedan med Vilhelmina Magdalena Taube, yngre syster till konung Fredriks älskarinna. Broman afled 1757.

som äro högst upplysande, fastän det knappa utrymme, öfver hvilket vi här hafva att förfoga, icke tillåter oss att använda dem så fullständigt som vi önska.

Hans excellens presidenten egde hus i staden och på landet, rådde om Fredrikshof och Rosersberg och hade tämligen stort hushåll. Af hans kontributionssedel i staden, n:o 2 i kvarteret Norrebro, för 1747 finner man, att han, hvars första hustru förut afdied, hade hushållerska, kammartjenare, lakej, kock, kusk, stalldräng, kammarlakej, löpare och piga. Hvar och en af dessa taxerades för allmänna afgiften, procent af lönen och deltagande i slottsbyggnadshjelpen, hvilken då för tiden tyngde de skattdragande.

Till hushållets underhåll och gästabuden behöfdes, enligt slagtaren Daniel Giödings räkningar, under en månad (Oktober 1746) omkring 15 lispund oxkött, 7 hela kalfstekar, 4 hela lamm, 3 lammstekar, 4 lammhufvud, 1 kalvhufvud, 4 kalffötter, 6 oxtungor, 4 oxmular, 18 gommar. Räkningen går till 317 daler kmt. Största räkningen var i Mars 1747, då summan utgjorde 459 daler. En kalfstek kostade då 12 daler, ett lamm 10 och 12, 1 lispund oxkött $7\frac{1}{2}$ och 8 daler.

Presidentens kock, en tysk vid namn Reincke, har på sitt modersmål lemnat många qvitteringar, som visa, att hans årslön utgjorde 600 daler kmt.

Då och då tog presidenten hem ett oxhufvud Pontac och några fat Bourgogne. Från vinhandlaren Langenberg, som hade sitt lager vid Vesterlånggatan (nu n:o 44), finnes en räkning som visar, att Broman från medlet af November till senare delen af Januari erhållit $6\frac{1}{3}$ ankare rhenskt vin, men möjligt är, att någon del af detta vin levererats för hofvets räkning, enär hofmarskalkens räkningar tyckas stundom vara sammanblandade med hofvets. Detta är kanske förhållandet med apotekarräkningarna, hvilka äro förskräckligt vidlyftiga. De oftast förekommande posterna utgöras af »lindrigt drifvande pulver», »rhabarber sirup», »Hoffmans droppar» och åtskilliga mixturer; för öfrigt »drottningens ädla hjertpulver» och »lavement med application».

Hvad som dock otvifvelaktigt rör excellensens egen räkning, äro de långa noter som under titel »garderoben» skrivits af hans kammartjenare Hägerberg och innehålla en mängd utlägg af denne, såsom för en topp fint socker, på 13 skålpund, 21 daler 4 öre, för hjorthorn till kaffe, för ett spel kort på Stallmästaregården o. s. v. Så väl kammartjenaren som hushållerskan tyckas för öfrigt hafva tjänat excellensen med kontanta utlägg. Hägerberg åtnjöt i årslön 1,000 daler kmt.

I hvarje månad förekommer en räkning från excellensens frisör, en fransman vid namn Latour, som med en förskräckligt dålig handstil och på en jämmerlig franska kräver för puder och pomada. En räkning från samme man i Juni 1747 upptager en grå peruk, i Juli s. å. en dylik, hvardera efter 72 daler kmt; likaledes i Juli en piskperuk för 48 daler; i Augusti en peruk med brun rosett, 54 daler; i September en dylik till motsvarande pris.

Af kryddbodräkningarna finner man, att socker* förbrukats i stor mängd. »Kaffeböner» köptes ej sällan och kostade 6 daler skålpundet. I Oktober 1747 köptes 12 $\frac{1}{2}$ skålp. fransk konfekt efter 9 daler skålp., hvilket var endast hälften mot hvad en famn björkved kostade, ty ett par månader förut hade Broman köpt tjugusju famnar björk- och sex famnar alved, den förra efter 18 och den senare efter 15 daler famnen. Denna ved inlades på Fredrikshof och var således för presidentens eget hushåll.

Från klädeskramhandlare finnas räkningar som upplysa huru excellensen klädde sig och sjelf köpte icke blott tyg och foder, utan äfven knappar och sybehör. På broderier till serafimerdräkten har hofbrodören Christopher Särgell** uppvaktat, såsom det ordagrant läses, »Ihro Hochwohlgeboren Gnaden Herrn President und auch Ritter und Commendeur von Ihro Majestets Orten Herrn Paron Broman» med en räkning på 111 daler.

Vill man se, huru en förnäm dam klädde sig i medlet af förra århundradet, kan man taga kännedom om en räkning från fruntimmersskräddaren Joh. Christoph. Hammer till »Högvälborna Grefvinnan hennes höga Nåde», Erland Bromans hustru i andra giftet. Denna räkning upptager »svart råb», »randig triumfant-råbrång», »hvit moers monto klädning», »röd damast råb», »röd domino», »röd damast råbrång», »röd damast nattrock med väst», »röd sammetskappa», »röd sidensarts råbrång», »hvit sidensarts råb», »röd sammetspäls», »hvit damast råbrång», »röd och hvit råb», »hvit robe de cour», »grön råb», »svart robe de cour», »hvit moers råb», »flammang tafts råb», »blå triumfant råbrång», »svart råbrång», m. m., samt dess utom snörlif, korsetter o. s. v., med tillbehör. Till en svart klädning hade skräddaren släpt till oblekt kamfas i lifvet, en aln hvit seising i ärmarne, 14 alnar svarta parduband, 8 alnar svarta band, för 24 öre bly och för 1 daler fiskben samt tog för »frisering» af klädningen 18 daler. Sömmarlön var 15 daler.

* Socker omtalas i Sverige i förra hälften af 1300-talet. Det första sockerbruk i Stockholm är från 1647, då Velam Vessenberg och van Eik fingo privilegier på sockersjudning och raffinaderi.

** Fader till Tobias Sergel, inflyttad från Tyskland.

Men så var högvälborna grefvinnan, hennes höga nåde också fin, när hon uppträdde i sällskap! Hon åkte sannolikt dit i den granna vagn som excellensen köpte i Mars 1751 för 2,600 daler.

Tarfligt folk fick nöja sig med mindre och känna sig lyckligt i sina samqväm, om det kunde skaffa sig några »kaffeböner». Men äfven den härligheten tog slut. Redan 1747 hade ett anfall gjorts, i det skatt lades på förbrukningen af kaffe, te och tobak samt puder. Men värre vardt det 1766, då förbud utfärdades mot införsel och bruk af kaffe, och som detta förbud sannolikt icke hade åsyftad verkan, så utkom ett nytt 1768 som förklarade krig mot både enskild och offentlig förbrukning af kaffe. De många kaffehusen fingo då, om icke dödshugget, ty de lefde sedermera upp igen, dock ett döfvande slag. Fiskaler och uppsyningsmän gingo omkring på källare och de »ännu så kallade kaffehusen», så väl som på värdshus och andra näringsställen och spanade flitigt, »huru vida något missbruk med kaffedrickande der må förelöpa».

Sådana spaningar företogos äfven i enskilda hus, der man då ofta förgäfves sökte gömma undan kaffepannan. Enligt Stockholms norra förstads östra kämnersrätts protokoll, den 10 Februari 1767, hade hushållerskan Stake och jungfrun Christiernin instämts såsom angifna för kaffedrickande. De kunde icke neka, att en kaffepanna funnits i det rum der de uppehållit sig, men bestridde, att de förtärt det ringaste af innehållet. Uppsyningsman Dickman förklarade dock, att kaffepannan stått på bordet och rykt, men af jungfru Christiernin hastigt i ett annat rum bortburits och att nyckeln tagits ur dörren till det rummet. Ringar efter kaffekoppar hade också synts på bordet, der äfven stått en kopp med sirup, hvilket väl skulle bevisa, att de verkligen druckit kaffe, ty hushållerskan Stake hade sagt, att när de dricka kaffe, så dricka de det med sirup. De tilltalade dömdes att hvar för sig böta 100 daler smt.

Mångfaldiga sådana rättegångar förekommo. Samtidigt med nyss nämnda mål förekom ett annat vid samma domstol mot kaffekokaren Hindrich Ljung, som tilltalats för att han tillredt kaffe af brändt bröd. Han frikändes, men advokatfiskalen Nils Zellén anförde besvär hos hofrätten, hvilken dock stadfäste kämnersrättens utslag.

På hösten samma år angaf extra stadsfiskalen Risberg, att furiern vid gardet Johan Dahlfors tillåtit sin hustru att dricka kaffe, och Dahlfors fälades till de vanliga böterna, men besvärade sig hos hofrätten och föregaf att hustrun, hvilken vore i intressanta omständigheter, angripits af en sådan lystnad efter kaffe, att man icke utan fara för hennes helsa kunde neka henne att tillfredsställa sitt häftiga begär. Saken måste undersökas; professor David Schultz

(Schulzenheim) måste afgifva utlåtande, och slutligen kunde målet icke af hofrätten afgöras förr än hustru Dahlfors gått ed på, att hon varit af så beskaffad lystnad öfverfallen.

Om någon embets- eller tjensteman beträddes med kaffedrickning, skulle han ej blott böta de vanliga hundra dalerne, utan äfven hafva ansetts *begått fel i embetet*.

Med anledning af förbudet hade den 31 December 1766, såsom det hette, upprests följande »minnesvård», hvilken må anföras som ett prof på den ganska utbredda kaffe- och kaffeförbuds-poesi som uppstod på 1760-talet:

Den sista dag på detta år
Vårt kära Caffé afsked får.
Farväl, du ljufva drick!
Haf tack hvar enda Fägne-Kopp,
Som gifvit läska åt min kropp,
Och gjort mig tanken qvick.

Man sälje nu sin Caffé-Qwarn!
Men några Bönor våra Barn
Dock böra få i arf.
Nu Caffé-Kannor tas ur bruk,
Ej någon mer blir Caffé-sjuk.
Ett lyckligt Tidehwarf!

Till slut med Caffé hålls Kallas,
Man slår dock ingen kopp i kras;
Den pryder än sit rumm.
Dock glömmes nu den fordna smak,
Man säger nu rätt ömt: Stor sak
I detta bruna skumm!

Nu blir mig Caffé-Drycken bätsk;
Jag bör ock bli den samma hätsk;
Det går ej annars an.
Den skal ej komma mer på tal,
Och aldrig räds jag nå'n Fiscal;
Jag hatar Contraban'.

Komm! låt oss dricka nu till slut
Hwar tår i sista Kannan ut,
I sällskap med en Wänn.
Trots någon kan i grumlet spå
Hvad öde oss må förestå,
Om Caffé gifs igen!

Farväl du kära Hjärt-Liqueur!
Du hädan åt mig ej förför;
Af dig känns mer ej os.

Det är i dag som du blir glömd;
 Du varit länge nog berömd.
 Far wäl, far bort din kos.*

Under ett par, tre år lurendrejade man i sig kaffe eller nödgades man taga sin tillflykt till andra uppmuntrande drycker för att hålla sällskapslivet vid makt. Kaffeskänks-societeten fick tillstånd att, i stället för tillredning af den förbjudna drycken, destillera brännvin och andra likörer samt sälja dem jemte tevatten, dricka, honungsmjöd, enbärsviner och dylikt. De fingo dock icke hafva större destillerpannor än af fem eller sex kannors rymd.

Den 23 Oktober 1769 upphäfdes kaffeförbudet tills vidare, men återkom ännu en gång innan århundradets slut, likväl endast för kort tid.

Att sällskapslivet under Gustaf III:s tid var gladt och lifligt i Stockholm intygas af samstämmade uppgifter. Hofvets föredöme verkade då som under redan förflutna tider. Man tog sig gerna anledning af namns- och födelsedagar att få sig en särskild festdag, och ofta börjades festen redan tidigt på morgonen, då man stod upp med solen för att med en »namnsdagsblåsning» hedra någon vän eller väninna.

Bröllop, barndop och begrafningar tyckas hafva varit lika goda anledningar, och de gamla förbuden och inskränkningarna i mat och dryck efterlefdes ej längre. Betydligt stort* var, såsom man finner af Bellman, Stockholms offentliga förfriskningsställen i senare delen af 1700-talet.

Danslokaler för både »sämre» och »bättre» folk saknades icke häller. Den mest bekanta var kanske *Claes på Hörnet*, förut af oss omnämnd. Till och med damer af »societeten» mottogo med nöje ett

Avertiffement

Til

Piquenique

Hos

Clas på Hörnet

Nästa Lördag den 22 April 1786.

hvaraf ett exemplar ännu förvaras i original i kungl. biblioteket.

* *Nytt och Gammalt*, en veckoskrift. Den 27 Maji 1767.

I äldre tider var det endast stadens förnämre invånare medgifvet att bo på landet under den vackra årstiden. Adeln vistades då vanligtvis på sina gods, men öfriga stockholmare, äfven de förnögnare, stannade i staden också när det var som hetast, och stads-luften var då fylld af vida mer orena ångor än nu för tiden.

Småningom bygdes dock i aflägsna stadsdelar en och annan *malmgård*, der de lyckliga egarne hemtade frisk luft och der de till och med slogo sig ned för längre tid. Det var då de förnögnare stockholmarnes sommarnöjen.

Fig. 187. »Tandpetaren på Söder».

En hög plats intogo de i förra århundradet uppförda *Fåfångorna*, lusthus på berg med vidsträckt utsigt, der egarne stundom samlade sina vänner och kalasade med dem. En sådan till sällskapslifvet bidragande var den redan omnämnda, af »Bryggarekungen» uppförda *Westmans Fåfånga* vid Sabbatsberg, der sjukhuset nu ligger. En annan var grosshandlaren *Lundins Fåfånga*, på bergen nära Danviken, der en skans fordom varit bygd, och der ännu finnes ett lusthus med omgifvande träd, hvilket tillhör grosshandlaren N. Paton. Likaledes fans *Titzens Fåfånga*, en liten paviljong med altan, anlagd af den bekante öfverpolisgevaldigern *Titz* i hans trädgård på Skinnarviksbergen.

Ända långt in i vårt århundrade tyckte man om att bygga sådana utsigthus för att skåda öfver Stockholm och dess vackra omgifningar. Högst uppåtsträfvande bland dem alla var pelaren i trädgården på Lilla Ersta (fig. 187) i folkets mun kallad »tandpetaren på Söder», anlagd af stället egare, konungens tandläkare Dubost. Denne lät, 1827, öfverstelöjtnanten F. Blom uppföra en byggnad af, såsom det heter i en samtida beskrifning*, sällsam beskaffenhet, en kolonn af 48 fots höjd med inuti varande spiraltrappa, så rymlig, att två ej ovanligt korpulenta personer kunde gå förbi hvarandra. Kapitelets plan höll 64 qvadratfot och var omgifvet med ett galler till åskådarnes säkerhet samt försedt med ett flaggspele. Midsommardagen, Carl Johans namnsdag, 1827 hissades första gången svenska

* *Magasin för konst, nyheter och moder.* Sthlm 1827.

flaggan på denna kolonn, som då invigdes. Dubost tyckes ej hafva varit ensam om kolonnens bekostande, ty det heter, att på nyss nämnde dag hade de i staden varande subskribenter till byggnaden infunnit sig på kapiteln, der de, under flaggans svajande, salut med kungliga skott och lifliga utrop »lefve vår älskade konung», drucko hans majestäts välgångsskål samt skålar för det öfriga kungliga huset.

Tvänne omständigheter hafva, säger samma beskrifning, bidragit att pryda denna kulle. Den första var drottningens besök 1816, den andra att höjden är nästan den betydligaste på Södermalm, med trädgård, anlagd i terassform, vackra växter, drifhus, orangerier och vidsträckt utsigt öfver segelleden. Kolonnen, som pröfvades under de starka stormarne i Juli 1827, jemfördes med Trajani och Antonini kolonner i Roma och franska arméns (Vendôme-kolonnen) i Paris. Det är att märka, att kolonnen var af — trä. Beskrifningen slutar med följande loford:

»Öfverstelöjtnanten Blom, redan så fördelaktigt känd genom sina flyttbara trähus och andra smakfulla byggnader, har genom denna kolonns konstruktion satt stämpel på djerfheten af ett företag, hvori han icke haft någon föregångare inom Fäderneslandet.»

Nu synas inga spår mer af denna djerfhet i trä. »Ersta pelare» stod ännu för få år sedan, men var då af den skröpliga beskaffenhet, att ingen vågade uppstiga till kapiteln, och slutligen togs han ned.

Från *malmgårdar* och *fåfångor* öfvergick sällskapslifvet sommartiden till *brunnsinrättningarna*, hvilka naturligtvis voro helsoanstalter, men kanske lika mycket den friska verldens samqvämslokaler. Vi hafva redan* talat om Uggelvikskällan och brunnsbalerne på Claes på Hörnet, hvilka dock voro af annat slag än de verkliga stockholmska brunnsbalerne.

Den äldsta helsokällan var den af kapellanen i St. Olof (Adolf Fredrik) Peter Muhr 1689 upptagna på en öde plats, ytterst i nämnda församling och som fick namn af *Surbrunnen* (ett gemensamt namn för den tidens helsobrunnar) på Norrmalm, sedermera kallad endast Norra Malms brunn eller blott Surbrunn. Efter Muhrs död inlöstes brunnen af Stockholms stad, och arkiatern Johan van Hoorn vardt den förste brunnsläkaren der. Efter att hafva gjort tjenst i nära åttio år, skadades källådern, antingen af bergsprängning i nästa gård eller af ett stenkars byggande omkring källan, i stället för den af trä förut varande »mera enfaldiga inrättningen».**

* Sid. 74 och följande.

** *Nils Lundqvist*: Stockholms stads historia, Sthlm 1828.

Om sällskapslifvet vid Surbrunn finnas nu mera icke många minnen. Deremot kunde åtskilligt vara att förtälja om lifvet vid *Djurgårdsbrunn*, hvilken, ehuru icke belägen inom stadens område, dock måste räknas till de stockholmska helsobrunnarne och som i lång tid var en bland de förnämsta förlusteställena för den svenska hufvudstadens glada och fina verld. Den äldsta helsokällan här påstås hafva varit bekant redan på 1500-talet, men upptogs ej till allmänt bruk förr än året efter Surbrunns upptagande. Verkställaren af detta var den berömde Urban Hiärne.

Den äldsta nu kända handling om Djurgårds-helsobrunn är en riksmarskalksemetets resolution af den 5 Juni 1742, hvarigenom assessorn i Collegium Medicum, dr Lithéen, beviljades tillstånd att »vid helsobrunnen å Kongl. maj:ts Djurgård få till brunngästernas bekvämlighet samt dess egen och de öfriga brunnsbetjentes förnödenhet uppsätta några nödiga hus och byggnader, nämligen ett badhus, ett fattighus, ett hus för samtliga brunngästerne och ett för sin egen och brunnsbetjeningen samt äfven ett värdshus».

Den sedermera i bruk varande källan togs, liksom Surbrunn, upp af en prest, fastän sextio år derefter. Det var kyrkoherden i Ladugårdslandet J. G. Hallman, den bekante historikern och far till Carl Israel. Han var dock icke ensam om företaget, utan delade det med lifmedikus Märten Réef och apotekaren Hindrik Schultz. Dessa tre berättas hafva påträffat samma källåder som kort efter reformationen skall hafva kastats igen, men i forntiden skulle hafva varit offerkälla.

Brunnen kom i rop. Kungliga personer infunno sig och smakade på det undergörande vattnet*, och Stockholms »beau monde» satte sällskapslifvet der i godt rykte. Mot slutet af 1790-talet uppstod der ett danssällskap som kallade sig *Narcissaner-orden* och som skulle understödja fattiga ståndspersoner bland brunngästerna,

* Brunnsintendenter vid Djurgårdens helsokälla hafva varit: Peter Lindman, 1729; G. Harmens, 1732; J. G. Geringius 1737; M. Lithéen, 1747; M. Réef, 1750; J. Kjerner, 1757; R. Martin, 1759; J. L. Odhelius, 1761; A. Hedenberg, 1767; C. F. Hofberg, 1770, C. Ribben, 1776; S. A. Hedin, 1782; J. G. Hallman, 1793; H. H. Böcker, 1815; N. Åkerman, 1822, och S. F. Säve.

Efter att hafva tillhört åtskilliga egare, såldes brunnsegendomen 1826 till prof. Nils Åkerman, hvarefter hofkirurgen Herbert (hade rakstuga i Stora Gråmunkegränd) någon kort tid var egare, men Åkerman köpte egendomen till baka och anlade här sitt ortopediska institut, som 1829 flyttades derifrån till f. d. Trivialskolans hus vid Skärgårdsgatan. År 1830 såldes egendomen till ett bolag och öfver gick sedan åter till enskild person.

Till understöd för fattiga sjuka som begagnade brunnen skänkte sjökaptenen Ahlström, 1780, afkastningen af sitt hus i Kolmätaregränden.

men skattmästaren rymde med sällskapet kassa, och då var det slut med Narcissanerne.

Sin bästa blomstringstid hade Djurgårdsbrunn på 1820- och 1830-talen, då brunnslokalerna der samlade en verkligt »elegant publik», bland hvilken diplomatiska kåren aldrig saknades, och hvars rolighetsminister, balttillställare och verkliga skyddspatron var den fine Torngren, visserligen bara hökare till att börja med, men som hade bytt bort hökareboden mot danssalongen och förstod att af denne skapa ett glädjens rike som i honom vördade sin högste styresman. Mannen är för öfrigt tillräckligt skildrad af August Blanche. På hans tid var helsobrunnen något riktigt storartadt.

Och Djurgårdsbrunn var verkligen ett »bad»
— för här att tala riktigt europeiskt —
ett bad af »fashion», nästan pyreneiskt.

Det spelade en roll i fina världen,
det var om somrarne det paradiset,
der adelns grädda skötte sin kurtis,
epokens lejon på ett nobelt vis
sitt offer bragte åt den högre flärden
och åt den goda tonen från Paris
samt smakfullt ruinerade sin kassa
och sin kredit, allt som det kunde passa.*

Så fint var det kanske aldrig på *Sabbatsberg*, men äfven der herskade lång tid ett sällskapslif som lät tala om sig. Stället påstås hafva sitt namn af källarmästaren Valentin Sabbat** som omkring 1709 vardt innehafvare af egendomen, men helsokällan upptogs, 1734, af apotekaren J. J. Sahlberg, begagnades dock icke före 1760 och undersöktes 1768 af Collegium Medicum, som förklarade henne ega ett tjenligt helsovatten. Redan sist nämnda år voro brunnsdrickningen och brunnsnjöjena i full fart, och magistraten utfärdade, den 22 Juni, stadgar och ordning, hvarefter de som nyttja Sabbatsbergs helsobrunn hafva att sig rätta. Hvarje dag hölls gudstjenst och på

* *Orvar Odd*: Grefvinnan Gruffiakin. (Valda skrifter. I).

** Innehafvare af källaren Rostock vid Vesterlånggatan. Ett annat Rostock, den krog som omtalas i Fredmans epistel n:o 45, skulle enligt J. G. Carlén hafva legat i kvarteret Sjöran, vid Rådmanngatans Gåsgränd. Någon gränd med det namnet har sannolikt icke funnits i det kvarteret, hvilket begränsas af Rådman-, Luntmakare-, Kungstens- och Norra Tullportsgatan. Ett tredje Rostock var en krog vid Mälaren, midt emot Kungshatt. — Långt efter det Sabbat kommit i besittning af egendomen, kallades den ännu med sitt gamla namn Rinkeshof (lydde fordom under Rörstrand); men då staden, 1751, inköpte stället på auktion efter handlanden Didrik Kater, hette det Sabbatsberg.

helgdagarne tre gånger. Den som utan laga förfall uteblef pliktade 4 öre smt. Om någon under gudstjensten hviskade, öfvade samtal, skrattade eller visade eljest oanständiga åtbörder, pliktade 16 öre, och dubbelt den som dertill tubbat. Om någon varnats och likväl bar sig illa åt, skulle böterna höjas till 2 dlr. Samma belopp stadgades för den som under gudstjensten stälde till offentlig förargelse, dock skulle denne dess utom angifvas för norra förstadens kämnersrätt.

Brunnsmästaren skulle skänka i vattnet, men icke åt någon annan än den som anmält sig hos brunnsdoktorn. Den första ringningen till att infinna sig vid brunnen skedde kl. 4 på morgonen; sedan ringdes kl. 5 och kl. 6.

Ståndskilnaden upprätthölls noga. De fattiga började dricka kl. 4, tjenstfolket kl. 5 och gäster af »stånd och värde» kl. 6 f. m.

»Nu är drickning börjad, då skola gästerne utan skuffande, påckande eller trängande sig vid disken inställa.»

De noggrannaste föreskrifter gäfvos för hvarje särskildt fall. Det var stadgadt 8 öre i vite för den som skämtade oanständigt, 4 öre om någon svor och 6 öre, om man kom med värja, hirschfångare eller sporrar, samt lika stor plikt för den som i brunns huset rökte tobak eller spelade bräde och tärning.

Gungbräden skulle »beskedligen nyttjas».

För att vaka öfver alla dessa påbuds efterlevande fans en af brunns gästerna utvald fiskal samt en af sju förståndige män bestående brunnsrätt, hvars ordförande brunnsintendenten skulle vara. En särskild och ganska vigtig tjensteman var den af rätten utsedda *Rumormästaren*, som skulle lemna handräckning åt rätten och fiskalen. Han var också en ståtligt utrustad person (fig. 188), hvilken uppträdde i gul drabantdrägt och med trekantig hatt samt till ytterligare tecken af sin värdighet bar en stor, rikt utsirad käpp (fig. 189), hvars knapp utgjordes af en penningbössa, der bötesbeloppen sannolikt nedlades.

Fig. 188. Rumormästare vid Sabbatsbergs helso-brunn. Nord. Museum.

Nu är all denna härlighet förbi. Stockholms fina verld går icke mera till Sabbatsberg för att under den vackra årstiden fortsätta sällskapslifvet vid ett eller annat oskyldigt glas vatten. Den sista rumormästarträget skänktes nyligen till Nordiska museum.

Genom brunnssällskapen hafva vi förts långt in i vårt århundrade, men kasta ännu en blick på det öfriga sällskapslifvet, som vi lemnade i slutet af sjuttonhundratalet. Efter Gustaf III:s död undergick den stockholmska sällskapsverlden en förändring, vardt stelare och tråkigare samt mindre gästfri. Så försäkras åtminstone från flera håll, och det skulle hafva äfven denna gång varit hofvets föredöme som orsakade förändringen, hvartill väl också bidrog, att döden ryckt bort bort så många af den gustavianska skaldekretsen.

Hvad som förefaller underligt är, att tråkighetens onde ande skulle hafva förledt stockholmarne äfven till snålhet. Så berättar en fransk emigrant som besökte Sverige vid århundrade-skiftet*, att gästfriheten i Stockholm lemnade mycket öfrigt att önska. Frågan är, säger han, hvem som skall spara mest. De rika tala om nöd och draga in på staten i allting. Vid bjudningar äro borden nog rikligt försedda, men bara med mat och icke med dryckesvaror. Fransmannen klagar öfver, att värden i huset behåller buteljen hos sig och riktigt snålas med dropparne. Stundom stå några buteljer på bordet, stundom alldeles inga, och en betjent går omkring och fyller i glasen, då de äro tomma, men artigheten fordrar, tillägger främlingen, att man icke tömmer dem. Han tyckte, att stockholmarne voro orimligt nyktra. De kunna visserligen kasta i sig flera glas bränvin under dagens lopp, säger han, men en halfbutelj vin anses som något omätligt.

Ungefär samtidigt med klagomålen öfver den stora sparsamheten gäfvos dock offentliga fester, vid hvilka det gick ganska frikostigt till. Till bevis härpå kunna vi uppvisa en matsedel** vid den bal med souper som magistraten och borgerskapet gäfvu på Börsen d. 9 November 1801. Denna matsedel är i noggrann afskrift följande:

Fig. 189. Knappen på rumormästarens kapp.

* *De Latocnaye: Promenades d'un français en Suède et en Norwége.* Brunswick 1801.

** Finnes i enskild samling.

Ordonation

Till Soupéen på Beursen d. 9 Nov. 1801
För Kong. Taffeln.

En Service med Råa och stekta Ostron 20 Fat.

Första Anrättningen.

1 kalf stek, Spekt stekt med Grädda & Corniander. — Färsk lax Spekt med vin knall Ostron. — Stor kalkon, Spekt med vingurkor Espagnicller. — Fricandon af Hjort Sauce Pomes Damour. — Filée af unga Kalkoner, Spekt med Tryff Consome. — Filée af unga ankor: Spekt med färsk Pomerans. — Rouletter af orrbröst Spekt med oxtungor. — Kramsfogel fercerad i lådor. — Kapuner med Ostron. — Kycklingar med Champignonner. — Dufvor med franska ärter. — Hjärpar med Bechamell Sauce. — Chatreuse med Hare. — Timbale af Lamb Coteletter. — Volleauvent med fin Raagout. — Gratin af kalf med oxgommar och kräftor. — Fercerad och Grillerad Hummer. — Små Pasteyer med Bechamell af Höns Ostron. — 4 Assietter med Citroner.

Andra Anrättningen.

1 stor kall Pasty af Kalkon. — 1 stor skinka a la daube. — 1 stor Croquan. — 1 spansk Torta med Sylt. — Fina franska ärter. — Cardon d'Espagne. — Fyld Silleri. — Hjärpar Filie Stek. — Capuner. — Kalkoner. — Orrar. — Apricos marmelad med grädda. — Blanc mangé. — Körsbärs Gelée. — Hjorthorns Gelée. — Äppel Bendgé. — Croquan korgar med Crème. — Fransk Torta. — Citron crème.

Salader.

Wingurkor. — Asia. — Andiven. — Champignonner.

Till Skänkarne i Dans Salen.

132 kannor Lemonad med färska Citroner och Renskt vin. — 108 kannor Röd Lemonad med Berberis saft och Renskt vin. — 98 kannor Mandelmjök. — Diverse Sorter A la Glace, som Citron, Plommon, Åkerbär, Smultron, Vanille Fleure d'Orange, hvilka äro Serverade i 3 skänkar. — 1000 Kringlor. — 1000 Skorpor. — 150 Buntar Rån.

Deserten.

Till 3:ne Andra Bord N:o 1, 2, 3, 3 Serverade i 2 Omgångar. — Bordet N:o 1 En Decoration i Architecturen. — Bordet N:o 2 en Decoration. — 96 uppsatte Decorations Tallrikar med Diverse Confiturer. — 32 Syltskålar med diverse sylt. — 64 Sorter à la Glace. — 7 krukor Windrufvor. — 600 st. äplen.

Limonaden kostade 1 rdr 32 sk. samt 1 rdr 8 sk. och mandelmjölken 1 rdr 24 sk. kannan. En tallrik »confiturer», hvarmed menades konfekt, beräknades till 44 sk., och lika mycket för en skål sylt. De sextiofyra sorterna glace till desserten upptogos till 192 rdr, de sju krukor vindrufvor till 63 rdr och de 600 äplena till 12 rdr. Uppgift på vin saknas, men det är likväl icke troligt, att soupvern kunnat försiggå alldeles utan drufsafter.

Bjudningen angaf en så tidig timme som kl. 6 e. m. och var på magistratens och borgerskapets vägnar undertecknad af A. Wallin (borgmästare), F. Morsing och J. Westman.

Nederst på kortet stod angifvet: *Damerna bruka svarta kläder eller andra tillåtna färger.* Om herrarnes dräkter var ingenting föreskrifvet, och de voro sannolikt af olika färg och snitt, uppblandningar och återstoder af »svenska drägten» som införts under Gustaf III:s tid, men efter hans död icke mycket bruklig.

Damerna fingo vid den tiden icke hafva klädningar i annan färg än grå, svart eller hvit. Plymer, galoner, broderier, långa spetsar voro ännu vid vårt århundrades början förbjudna. Hvad som väckte mycken ovilja hos de damer som ej voro presenterade på hofvet var, att de icke hade rätt att bära hvita ärmor på sina klädningar.

Hvad som icke förbjöds gjordes dock till föremål för särskild beskattning, och detta fortfor ända in på 1820-talet.

I mantalsförteckningen finnes därför uppgifvet: »Undertecknad . . . dricker vin och kaffe, spelar kort. Hustrun dricker kaffe, nyttjar sidenkläder . . . N. N., student, dricker vin och kaffe, spelar icke kort, afsäger sig tobaks nyttjande . . . Pigan N. N. dricker kaffe, nyttjar mindre sidenpersedlar».

»Undertecknad har ett rum med sidenmöbler, ett dito med äkta förgyllning å möblerna och två rum med möbler af utländskt träslag, hvilka äro i ena rummet försedda med sidenöfverdrag och äkta förgyllning.»

Mer eller mindre beroende af möblernes och klädernas beskaffenhet samt de på dem lagda skatter, frigjorde det stockholmska sällskapslifvet sig åter från tråkigheten under Gustaf VI Adolfs tid, i synnerhet från den ledsnad som rådde under början af hans regering. Sällskapssången och vismelodien kommo åter till heders i de enskilda samkvämen och hade egentligen aldrig varit i dåligt rykte, äfven om gudsnådligheten för någon tid undertryckt dem. Sällskapssången inskränkte sig, såsom Bernh. v. Beskow säger, för femtio (d. v. s. nu för omkring sjutio) år sedan till visan eller en så kallad »solo-fångare». Äfven då Du Puy och bröderna Preumayr (violinisten, pianisten och fagottisten) här införde den flerstämmiga sällskapssången, föredrogo många ännu den enkla visan, särdeles vid bordet. Då den sjöngs af sådana sångare som Karsten, Du Puy och Valerius lemnade den intet öfrigt att önska. Den lät tydligare höra orden, som i den tidens visor voro hufvudsak, och äfven den enka melodien fattades lättare af mängden än de kromatiska gångar och harmonier, som pryda den flerstämmiga sången.*

Detta skifte af sällskapssång fortfor, säger samme författare, till in på 1820-talet, då genom Harmoniska sällskapet uppkomst den flerstämmiga sången blef så allmän, att quartetten snart öfver allt

* Bernh. v. Beskow, Lefnadsminnen. Sthlm 1876.

trädde i den enkla visans ställe. Vi tro dock, att skedet för visan kan utsträckas godt ett årtionde till och veta, att man till och med på 1840-talet icke alldeles glömt bort att sjunga en stump solo vid bordet, fastän det då vardt allt mera sällsynt, liksom de sittande middagarna, till sällskapslifvets synnerliga skada, började undanträngas af »gående bord». Valerii visor lifvade då ännu månget sällskap, men med Hjortsberg och Raab hade de sista egentliga Bellmans-sångarne lemnat stockholmlifvet. En och annan glad vissångare fans dock på 1840-talet, t. ex. den qvicke och allmänt omtyckte Gudmund Silfverstolpe († 1853).

Instrumentalmusik •bidrog också att lifva sällskapsglädjen, icke så mycket på piano eller det gamla klaveret, som ej mer på guitarr, hvilken dock förnämligast användes för att ackompanjera sången. Sådana musiknöjen voro under 1820- och 1830-talen icke ovanliga i borgerliga familjer. Vi lemna här en afbildning (fig. 190) efter en konturteckning af den bekante Holmbergsson († 1835) af en afton hos en af Stockholms välmående och bildade borgarfamiljer, hvars hufvudman var en mycket bekant, här förut omnämnd handlande och stadsmajor. Dennes bild, med guitarr i handen, synes midt på teckningen. Den bakom honom, på ett bordshörn sittande mannen är Samuel Owen. Flera andra medlemmar af familjen Owen finnas också i sällskapet. Ynglingen som lutar sig mot dörrposten till venster är nu mer en af Stockholms äldsta borgare. Den stående figuren, som vänder ryggen åt oss, uppgifves vara tecknaren sjelf. Teckningen visar klädedrägten för några och 50 år sedan samt äfven sällsapsrummet hos en förmögen borgarfamilj. Detta rum var salen, endast möblerad med bord och stolar samt vid fönstret en fönsterpall med taburetter, hvilka senare voro ett slags hedersplatser för fruntimmerna.

Sången var i allmänhet sjelfskrifven vid de stockholmska gästabuden för femtio år sedan, och det var kanske endast vid grafölen som han icke fick vara med, åtminstone icke förr än välplägningen vid en sen timme något lossat på sorgbanden. Men välplägning skulle det alltid vara. Då någon medlem af en borgerlig familj affidit, for en frände eller god vän omkring i staden och bjöd till begrafningen. Den vagn i hvilken han åkte var, efter dödsboets tillgångar eller lust att ståta, mer eller mindre sorgprunkande, men alltid med svartklädd kusk och likadant utrustad, ofta för tillfället hyrd betjent. Vanligtvis satt likbjudaren qvar i vagnen, under det betjenten gick med begrafningskortet upp till den bjudne. Slutligen nöjde man sig med att skicka betjenten ensam i vagn eller till fots eller låta en vaktmästare åtaga sig hela bjudningsbestyret.

Oaktadt den gamla förordningen från förra århundradet, att begrafningarna skulle ske innan mörkrets inbrytande, anställdes de likväl just om aftnarne, stundom tämligen sent, och ledsagades af lyktbärare. Klockaren eller kyrkvaktaren gick i spetsen med högt lyftad lanternan. Jordfästningen skedde i de allra flesta fall på kyrkogården, utom på Storkyrkans, der inga grafplatser mera funnos, hvarföre grafkoret der användes och belystes enligt råd och lägenhet. Efter jordfästningen återvände gästerna till sorgehuset, der ofta ett dundrande kalas hedrade den bortgångne. Äfven der mindre traktering vankades, skulle hvarje begrafningsgäst erhålla ett skålpund konfekt eller åtminstone en stor begrafningskringla, hvilken senare välfägnad utdelades äfven åt kyrkdrängarne och kuskarne, som också erhöles hvar sitt par hvita handskar eller vantar.

I handverksfamiljerna firades hvarje höst en s. k. *ljusinbrinning*. Under sommaren arbetades på verkstäderna till kl. 8 eller 9 på qvällarne, kanske något senare, om stor brådska fordrade det. Under September afslöt man arbetet vanligtvis i skymningen, men så snart man kommit in i Oktober, kunde man ej göra arbetsdagen så kort, och ej heller gick det för sig, att börja de långa höst- och vinteraftnarnes mödor, utan att man haft en högtidlig invigning eller *inbrinning*, ty ingen gesäll ville förlänga sitt arbete efter dagsljusets slut, om ej mästaren förut ställt till ett gladt samqväm. Till dessa inbjödös då ej blott gesäller och lärgossar, utan ofta äfven mästarens umgängesvänner. Klockan sex uppdukades en efter husets tillgångar mer eller mindre ståtlig *sexa*. Man tog icke blott »helan» och »halfvan», utan äfven »tersen», kanske till och med »femton droppar» och sköljde för öfrigt ned maten med ett glas öl som nyss tappats ur fatet i källaren. Ett fat dubbelöl kostade i början af 1830-talet 9 rdr. 24 sk. 4 rundstycken banko, men »bättre måltidsdricka» kunde man få för halfva priset, allt efter magistratens taxa.

Man sexade i salen, i fall handverksmästaren bestod sig mer än ett rum utom verkstaden. Salen var vanligtvis möblerad med vitmålade eller »perlfärgade» pinnstolar, stoppade och med läderöfverdrag i sitsen, en lika utrustad pinnsoffa, en vit skänk och ett stort, hvitt fällbord samt Moraklockan i vrån vid den grönglaserade kakelugnen. I sängkammaren, dit de förnämre af gästerna, d. v. s. mästaren och hans vänner, samt kanske en äldre gesäll, begåfvo sig efter sexan, funnos måhända mahognymöbler och en stor »oljemålade» tafla, föreställande Carl Johan, köpt i ett klädstånd för tre rdr banko, samt en spegel med tre hopskarfvade glas inom för-gylld ram, öfverst prydd med svarta gripapar på vitmålade grund.

Värden lagade till en bål, under det gästerna stoppade världens pipor, bland hvilka vanligtvis funnos ett par eller tre med stora sjöskumshufvud, som tronade på en piphylla i vrån vid fönstret. För öfrigt bjöds på svartglaserade lerpipor och långa kritpipor lackade i skaftets öfra ända.

Man smakade på bålen och sjöng Bellman, Valerius och Franzén, men det hände nog, att en fiffig gesäll utmärkte sig med att sjunga Sällströms aria i »Cora och Alonzo», ty operamusiken började tvinga sig in i sällskapslifvet på 1830-talet, och äfven i handtverksklassen blef visan allt mindre vanlig.

Men något nattsöl vardt det icke. Hade man icke lyckta med sig, så var det nödvändigt att vandra hem innan klockan elfva. Ännu i början af 1830-talet var det vid 40 sk. banko i vite förbudet att efter nyss nämde timme visa sig på gatan utan en lysande handlykta, och långt efter det förbudet råkat i glömska, såg man om aftnarne betjenter och pigor med lanternan lysa hem sitt husbondefolk. Det var först efter gaslysningens införande 1853, som de irrande lanternorna ej syntes mera.

Innan man lemnade den glada »ljusinbrinningen», tog man sig gerna en långpolska, och sedan den var slutad, läste värden upp chatullet som alltid stod på skänken, drog fram en flaska och bjöd på »färdknäppen».

Nu flämtade talgljusen, vanligtvis hemmastöpta, i stakarnes pipor, och gästerna togo afsked under förklaring, att det varit en riktigt trefflig »inbrinning».

Först efter en sådan ljusets fest kunde man förmå sig att vid smala, illa lysande och ständigt rykande talgljus anstränga sina ögon flere timmar hvarje afton, sedan man förut hela dagen mödat dem kanske vid det knappa dagsljus som krånglade sig ned i en liten, mellan höga murar sammanklämd gård, och silade sig genom små i bly infattade rutor, hvilka utgjorde fönstren i mästarens verkstad.

Den finare Stockholmsverlden firade sin »ljusinbrinning» kanske med en bal, vanligtvis i Kirsteinska huset, och Torngren var också der, liksom vid Djurgårdsbrunn, den glade tillställaren.

Torngren var mycket mån om att hafva ett fint, om möjligt aristokratiskt sällskap på sina baler, helst grefvinnor, och i brist af sådana åtminstone damer med klingande namn. Fick han ej tag i sådana, så skapade han sjelf de klingande namnen. På ett inträdeskort, som vi ega, till den femte »assembléen» 1828 i f. d. Kirsteinska huset har han helt djerft skrivit fru »Westersträhle», ehuru det fruntimmer som skulle begagna kortet hette Westerström och ingalunda tillhörde aristokratien.

Men det fans andra baler än Torngrens. Bland de mest eftersökta voro balerna på Carlberg.

En på sitt sätt epokgörande händelse i den unga Stockholmsflickans lif var hennes första beivrande af en *Carlbergsbal*. Som, förutom kadetterne, endast *flickor* tillstades inträde vid dessa festligheter, se vi oss icke i stånd att ur egen civil fatatur meddela något om denna viktiga tilldragelse, utan måste anlita en anonym f. d. kadetts utgifna skildring af en sådan bal från 1814,* erinrande dock dervid, att scenen och kostymerna på vår teckning (fig. 191) förskrifva sig från 1830-talet.

»Ambrosiani** har arbetat flitigt under hela hösten ända till julen med kadetternas tåspetsar, och väl tusende gånger repeterat »hoppa opp och kom ner igen, flick-flack, chassé à droite, à gauche» m. m. och gubben börjar redan förtvifla om att någonsin få någon heder af sina bemödanden, då en order utkommer, att om söndag åtta dagar till blir bal. Har Ambrosiani haft skäl beklaga sig öfver lojhet förut, så får han nu dess större tillfredsställelse, väl ej af 1:sta och 2:dra, men af 3:dje och 4:de klassernas ifver, nämligen de verldsligt sinnades, ty i alla klasser finnes alltid en och annan läsvurm som föraktar dans och ej kan begripa, huru förståndigt folk kan vilja taga sig motion efter takt. Det heter väl, att kadetterna bjuda balgästerna, men många komma dock objudna, och som inga eller få presentationer äga rum, så anses Carlbergsbalerna såsom publika nöjen, uti hvilka hvem som helst äger en sorts rättighet att deltaga. Emellertid söka dock kadetterna att öfvertala sina slägtingar att fara ut på balen. Det ger ett slags anseende, då man har bekantskap med gentila damer, och kadetterna hafva, såsom vi förut veta, mycken ambition. De hvilka hafva bjudit några damer måste äfven vara betänkte på att hafva förfriskningar, ty kronan består ej annat än ett högst osmakligt te. Mandelmassa uppköpes, och berberissaft anskaffas, hvarjemte kadetten är betänkt på att skaffa sig de allra minsta dricksglas han kan få, ty dess längre räcker härligheten; men det duger ej att vara ensam om tillställningen, därför om kadetten ej sjelf är i tredje eller fjerde klassen, har han dock vetat att ställa sig så väl med någon af dessa högdjur, att denne låtsar vara egare af varorna, och under denna förevändning ditkommandera en yngre kamrat, som vakar öfver att intet må af obehörige borttagas.

* Kadetten, eller Carlberg för nära trettio år sedan. Af en f. d. kadett (E. G. Oxenstjerna) Sthlm 1843.

** Balettmästare vid kungl. teatern, i 16 år danslärare vid Carlberg, der han dog 1832.

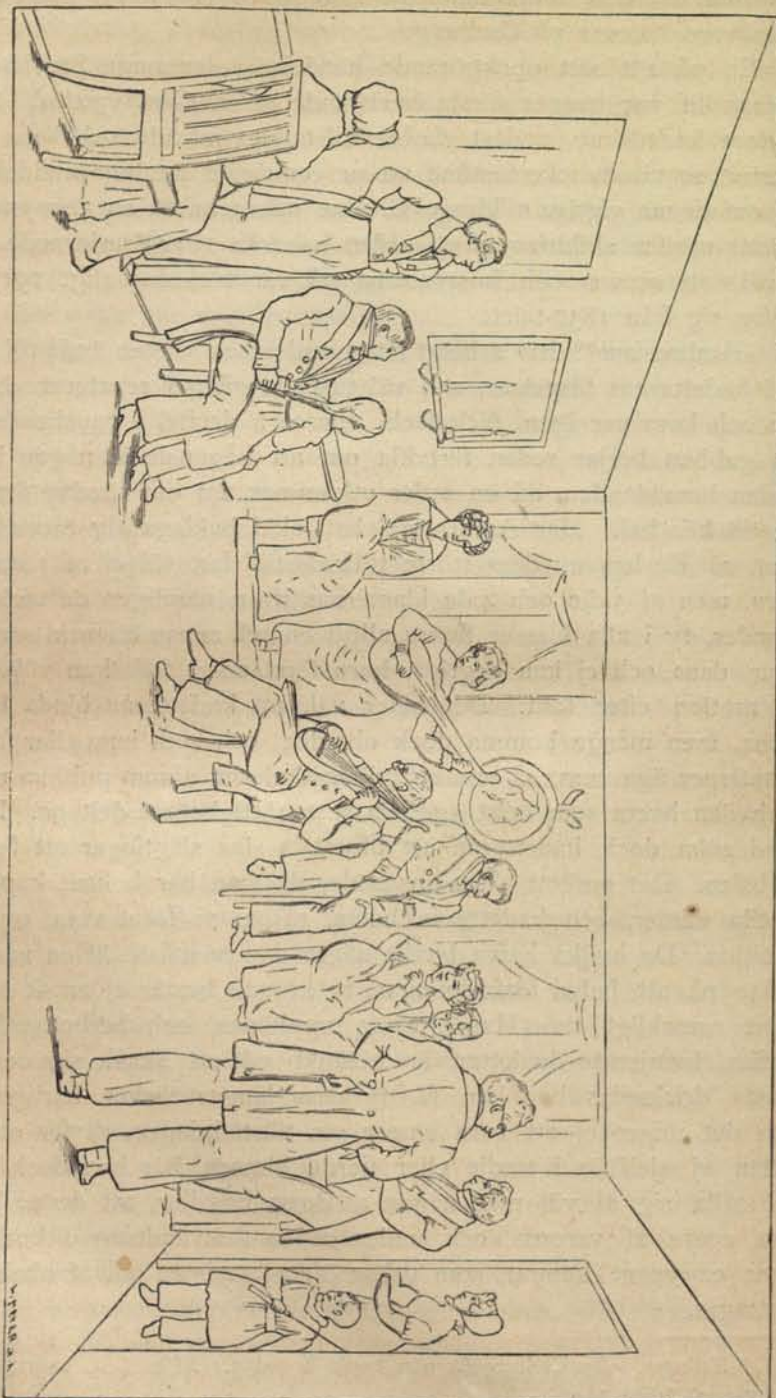

Fig. 190. Musikalisk afunderhållning i ett borgarhus, omkring 1825.
Ur enskild samling.

Men baldagen är kommen, stadspermissionen har ej räckt längre än till half 4, och kadetterne hafva varit sysselsatte med sin paryr till kl. 5; nu slås ställning och kompanichefen visiterar klädseln, hvarefter kåren logementsvis uppmarscherar på rikssalen, der talgljusen brinna som facklor uti de fem jernbleckkronorna. Sedan halt, front och rättning blifvit verkställda, kommer major Aminoff och emottager bataljonen af de båda kompanicheferne, hvarefter parad, öppna lederna, marsch kommenderas, och rapport afgifves till öfversten, så vida ej guvernören är närvarande, hvarefter han anmodar majoren

Fig. 191. Ankomst till en Carlsbergsbal.

att låta kadetterna skingra sig, ty en stor mängd damer äro redan anlände, och det lider på tiden. Majoren låter nu sluta lederna och kommenderar höger-omvänder-er-marsch, då alla med ens sprida sig åt alla håll, somliga för att bjuda upp, andra för att gömma sig undan och derigenom slippa dansa, och andra åter för att skynda ned på borggården och hålla utkik efter väntade gäster (fig. 191).

Emellertid spelas upp till första qvadrillen, och hastigt rusa de dansande kadetterna fram till något af de fyra hörnen af rikssalen (ty det dansas i fyra qvadriller), kasta modigt en handske eller rättare linnevante på golfvet, och ställa den ena foten på vanten för att beteckna sin rätt till platsen. Sedan alla dervid om premieren och sekonden uppkomna småtvister äro i godo uppgjorde, skynda de

sig dels att påminna sina vis à vis om sin skyldighet, dels att med det samma afhemta sina damer.

Nu eger anblicken något imponant; man ser fyra qvadriller uppställda, hvarvid det isynnerhet är högtidligt att se, huru de minsta kadetterne försett sig med de längsta damerna, hvaremot ofta de äldre och högväxtare ynglingarne nödgats bjuda upp någon liten släkting eller som det heter »dansa för steken». Men dansen börjar, och nu får man se att Ambrosiani ej förgäfves ropat »hoppa opp och kom ned igen», ty viga som ekorrar framsväfva * kadetterna, lätta som kautschukfigurer, utan att knuffas eller trängas, med en verklig ensemble.

Balen fortfor vanligtvis till kl. half 10, då gamle Westman med sina dundrande ställningsslag gaf en fin vink om nöjets fåfånglighet. Nu skyndade alla kadetterna ut i förstun, der kapporna voro upphängda och lika fort åter in med påtagna kappor för att intaga sina platser logementsvis. Allt tillgick lika ceremoniöst, med rapporter etc., hvarefter vändning och marsch kommenderades, och kåren marscherade ned i matsalarne för att intaga sin qvällsvard, bestående af ölost och en half smör-rullad. De som ej ville gå med, fingo skilja sig från de öfriga i förstun, hvarefter de artigaste skyndade sig att konvajera ned sina damer och instufva dem i respektiva vagnar, hvilket ej alltid var så lätt, då man betänker, att det ibland händer, att en hel flickpension jemte deras förkläde skulle inpackas i en enda hyrvagn.»

* * *

Om Stockholms kroglif på sin tid har Bellman lemnat skildringar som alltid skola ega bestånd och som göra hvarje nytt försök i den vägen fullkomligt öfverflödiga. Vill man deremot se en samtida skildring af »bättre folks» värdshuslif i senare delen af förra århundradet, torde följande få framdragas:**

En skådad tobaksrök sågs genom rummet tränga
Hvars brutna hvirflar sig mot luftens delar många.
Knappt något enda stånd i rifet nämnas fan
Ut ide jag deraf här lebamöter fann.

Här sågs en jamlad flok från alla håll och kanter
Af Knektar, Skrifvare, Studenter och Pedanter
På denna sammelsplats jag tjugtals människor ser,
Den ena svärjer högt, den andra jatta ber.

* Den tiden var det ej brukligt att ungdomen spatserade i dansen eller, som nu, rörde armar och hufvud i stället för fötterna.

** Något af Stockholms Lefnaden, afbildadt af en Resande från Landsbygden. Ny upplåga. Stockholm 1786. Anses vara författadt af *J. M. Lannerstjerna*.

Inom en sluten dist en grann Mamsell jag städar,
 Som rummets prydnad är och Fröijas wälde bädar,
 Omgifwen utaf Krus, Bouteljer, Glas och Stop,
 Hon häller nectar i wid allra minsta rop.

Uppå ett aflångt bord, man ser ett talgljus glimma
 Hwaras dunkla lågas sten förqwäfs af röfens imma.

Nu blir ett hisligt stoj, en strifer Maja Lifa,
 En annan grusligt swär och ropar på Lowisa,
 En will Tobak ha, en ann' om caffe ber
 Och Echo swarar strax på stunden, Herr Secter!

Här flere rösters då sig om hwarandra blanda:
 En sitter i ett hörn och läser Allehanda,
 En hänger på ett bord, och litet längre fram
 Man twänne gubbar ser, som djupsint spela Dam.

Några andra gubbar politisera väldigt och ändra om Europas karta. En af gästerna prisar den gamla, goda tiden, då det var glädje och frid och lätt att lefwa:

Då wärte Sötmjölls-Ost mitt in i tjoda stogen,
 Och Drufwan wärte wildt i rännsten bredwid frogen.

Men så uppstår gräl, hvilket dock upplöses vid en bål, och hela laget börjar skräla. Författaren flyr, men föres af en bekant till ett spelhus, der tillståndet är långt värre.

Ville man njuta sällskapslif på källare och wärdshus, hade man många sådana att välja på i senare delen af förra århundradet och början af innevarande. Vi hafva i ett föregående kapitel nämnt wärdshusen i Stockholms utkanter, samt dem som voro förlustelseställen i fria luften, synnerligen å Djurgården, och redan i vår inledning talade vi om några i staden på 1730-talet samt erinrade om Carl IX:s förordning från början af 1600-talet. Af dem som nämnas så långt till baka fans ända in i vårt århundrade den gamla källaren vid Mynt-, fordom Riddargatan, hvilken hade skylten *Tre kronor*, men sedermera kallades *Gamla Malmens* och låg i n. v. polishuset. På Brolins karta 1771 kallas den *stadskällaren*, men med bibehållande också af det ursprungliga namnet.*

Icke långt derifrån låg *Orms wärdshus* (kändt genom Bellmans »Ormens pigor»), i hörnet af Riddarhustorget och Urvädersgränd, samma hus som ännu kallas *Lyktan*, sannolikt efter husets många

* Märkligt är, att i 1728 års adresskalender nämnes icke någon källare med det namnet på den platsen, men väl *Tre Cronor* vid Jerntorget.

fönster, men som också blef namnet på det värdshus, hvilket sedermera i många år hölls der, en trappa upp.

Af de i staden befintliga »Wijn-Kiällare»* från 1700-talets början fans ännu vid århundradets slut *Riga*, *Stjernan* och *Gyllene Freden*, alla vid Österlånggatan och lika kända för äfven nu lefvande Stockholmare; vidare vid samma gata *Holländska Thun* (Dhun eller Dyn), i hörnet af Skottgränd. *Tre Kronor* vid samma gata tyckes hafva försvunnit innan århundradets slut, men ersatts af *Sveriges Vapen* i södra hörnet af Drakens gränd. Deremot såg man ej till *Draken*. *Dufvan*, som hade funnits vid Österlånggatan och på 1720-talet egts af Martin Bellmans enka, var 1771 flyttad till hörnet af Stora Gråmunkegränd och Vesterlånggatan** samt stannade der ända in i vår tid, till dess Skandinaviska banken bygde sitt hus på den platsen. Källaren bestod sig tre dufvo-bilder, en på väggen åt Vesterlånggatan, en öfver porten åt Gråmunkegränd samt en inne i källarsalen. Den senare påstås hafva förut tjenstgjort såsom den heliga anda i Jakobs kyrka. Bland källarmästare på Dufvan känner man kapten Otter, en betydande man bland borgerskapet, samt sedan hans brorson med samma namn.

Rostock vid Vesterlånggatan (Valentin Sabbats källare), hade försvunnit innan århundradets slut, och likaledes *Stora Christopher* vid Jerntorget, så vida han icke var densamma som sedan kallades *Bankokällaren*. Vid Vesterlånggatan hade *Fahlu Grufva* upphört, men *Vinfatet* låg kvar, kanske tillhörande vinhandlaren Langenberg, ty det låg inkrånsladt mellan hans hus och upplag vid Vesterlång- och Stora Nygatan samt direktör Langes hus, der det på Brolins karta står: »här utgifvas tidningarna».

Wijnpipan i Stora Kyrkbrinken och *Riddare-Huus-Källaren* vid Stora Nygatan sakna vi 1771, men finna deremot *Gyldene Hoppet* vid Riddarhustorget, i samma hörn der Warodellska boden nu är. Svartmangatan har förlorat *Pehlekahn*, hvilken kanske är densamma som dragit till Brunnsbacken på Söder och ännu lefver. Deremot fans vid Skomakaregatan, hörnet af Tyska brinken, den gamla källaren *Leyonet* (Gyllene Lejonet eller Tyska Lejonet) hvilken omtalas redan i början af 1600-talet och egde bestånd ända in i vår tid. I slutet af 1700-talet fanns ännu en källare vid Skomakaregatan, till venster från Stortorget, och kallades *Welt*.

* Så benämnda, ehuru de sannolikt aldrig legat i källarvåningarna, utan i husens bottenvåningar, äfven om de haft sitt vinupplag i källarne.

** J. G. Carlén uppger, på hvad grund säger han icke, att Dufvan vid Vesterlånggatan skulle, under namn af *Munkens* källare, hafva haft sin plats i samma hus allt sedan 1640. Visst är dock, att källaren *Dufvan* på 1720-talet låg icke vid Vester- utan Österlånggatan.

x Skyller sattu så Lagen Bankokällaren hörn vid Norra Bankopipen. Se fö. Stockholmsian af T. U. Strängel 1902.

Af de gamla källrarne på Norrmalm funnos ända in i senare årtionden *Casten Hoff* eller *Kastenhof*, som hade sitt namn efter drottning Christinas munkänk, den förste källarmästaren på stället. Huset hade bygts af staden till »justitiens fortsättande» på Norrmalm, d. v. s. till *Norrmalms Ciämnärs-Cammare*, och stod färdigt 1650, helt prydligt täckt med näfver och bräder. Det »skänkeri af främmande drycker», som enligt Christinas privilegier skulle finnas i huset, fortsattes efter *Casten Hoffs* tid af det ena släktet källarmästare efter det andra i två hundra år. Nu reser sig *Hôtel Rydberg* på den gamla tomten för domstolar, fängelser och värdhus.

De flesta af Norrmalms öfriga gamla källare hafva vi redan omnämnt. Mycket bekant från den Bellmanska tiden var *Kejsarkronan* eller »*Keyser Cronan*», i kanslirådet *Eckleffs* hus, n:o 6 vid Drottninggatan, liksom *Tre Remmare* vid Regeringsgatan, hvilken källare ännu bär årtalet 1688 på stenskylden öfver porten. *Vinfatet*, som redan i början af 1700-talet kallades »*Heidelbergske Wijn-Fatet*», låg i n:o 9 vid Regeringsgatan och upphörde för omkring trettio år sedan.

Vid samma gata låg *Rosersberg* och i slutet af århundradet samt långt in på 1800-talet *Stockholms Slott*, hörnet af *Lästmakaregränden*, n:o 65, men i början af 1700-talet hade den senare källaren funnits vid Drottninggatan, der då äfven lågo de redan omnämnda *Tre Tunnor* samt *Cronan* (en annan än *Kejsarkronan*) och *Cassel*. Vid Lilla Vattugränden låg *Mercurius*, som innehades af *Gabriel Ratkien*, kypare vid kungl. hofvet, och vid *Jakobstorg Segers Kiällare*.

På Södermalm funnos *Stadshuskällaren* i stadshuset och *Hamburg*, n:o 47 *Götgatan*, mest känd för den sista rasten för de lifdömde, som der plögade tömma ett glas vin, innan de fortsatte vägen till afrättsplatsen, samt *Gröna Fågaren* och *Björngården*, begge vid *St. Paulsgatan*, den förre i n:o 23, den senare i hörnet af *Björngårdsgatan*. Alla dessa Södermalmskällare funnos i början af 1700-talet och fortlefde in i vår tid. *Hamburg* och *Björngårdskällaren* hade längsta lifstiden. Den sist nämnde refs hösten 1877, ett hundra sex år efter det *Cornelius*, bekant värd på stället, gick till sina fäder.

Jemte de egentliga källrarne funnos i gamla Stockholm äfven värdshus och spisvarter som voro mer afsedda för egentliga matgäster och i hvilket uppässningen besörjdes af qvinnor, som sedan förra århundradet alltid klädde sig i bindmössa med en stor rosett i nacken. Dessa mössor utgjorde länge uppässerskornas uniform, vanligtvis med tillägg af ett litet, näpet sidenförkläde.

Bland bekanta värdshus inom staden under de första årtiondena inom vårt århundradé voro den redan nämnda *Lyktan* samt *Franska Vårdshuset*, i n:o 11 Regeringsgatan, hörnet af Herkules backe, *Ryswijks* i n:o 28 Nya Kungsholmsbrogatan, *Hôtel Turc*, i Höpkenska huset på Blasiholmen, m, fl., för att icke tala om de många »spisqvarteren», såsom *Lamberts* vid Regeringsgatan, *Marscholls* vid Hornsgatan o. s. v.

Man åt äfven på de bättre ställena ganska billigt. En portion fisk kostade 12 sk. riksgäld, fågel 18 sk., men oxstek endast 8 sk., kalfstek 10 sk., bouillon 8 sk., äggkaka 10 sk., mandelsprit 8 sk. o. s. v. Detta var omkring 1820 och äfven senare.

Det värdshus, der maten icke blef hufvudsaken, utan snarare ett bihang till dricksvarorna och isynnerhet till punschen*, var *Operakällaren*. Fastän det icke ännu är hundra år sedan kungl. operan öppnades, tyckes det dock vara omöjligt att uppgifva, när källaren der började sin verksamhet. Någon upplysning i kungl. teaterns räkenskaper hafva vi ej kunnat finna, men dessa saknas också för många år. En sägen förtäljer, att lägenheten skall i början hafva utgjorts af endast den n. v. stora salen som upplåtits kostnadsfritt åt innehafvaren, mot vilkor, att han skulle till visst pris hålla öl åt hofbetjeningen, till hvilken kanske också skådespelarne räknades.

En »quasi-kulturhistorisk skizz» af *W* (Karl Wetterhoff), införd i Nya Dagligt Allehanda den 29 April 1866 och som sannolikt är grundad på muntliga meddelanden af några då lefvande gamla personer, uppgifver, att den förste källarmästare som måste betala hyra — 400 rdr. — skulle hafva hetat *Cöster* och hållit på operakällaren i början af detta århundrade. Han skulle hafva efterträds af källarmästaren *Åström*, hvilken dref rörelsen till 1817, då han drog sig tillbaka med någon förmögenhet och började grosshandel, men förlorade sedan allt hvad han egde och dog på borgerskapets gubbus. Efter *Åström* kom *Badelius*, under hvars tid ett mycket gladt lif fördes. Han lemnade oinskränkt kredit, och då han till följd deraf kom på obestånd och nödgades göra cession, fans bland hans gäldenärer en dansör som för förtäring var skyldig 1,400 rdr., ehuru hans årslön vid teatern ej var större än 400. *Se N. Tidn. 1827.*

Badelius efterträddes af *Krieger*, hvilken förut hållit på Riga vid Österlånggatan. Under hans tid inträffade, såsom Wetterhoff yttrar, nobisgubbarnes gyllene ålder. De löner, som qvitterades en trappa upp, stannade på nedra botten, och aktörsstaten hade sitt stamhåll på operakällaren. Det berättas, att sångaren *Sällström* en afton, då

* Punsch omtalas, jemte bischoff, i medlet af 1700-talet.

han sjöng Fra Diavolos parti, under en mellanakt kommit i kostym ned i operakällaren och druckit en butelj champagne.

Förmiddagskunderna utgjordes mest af riktiga »nobisgubbar» som gingo in på källaren för att taga sig en *stenborgare*, en likör som hade arfsägnen för sig ända sedan slutet af förra århundradet och påstås vara uppfunnen af hofsångaren och hofsekreteraren Carl Stenborg, som i tretiotre år var »förste aktör och sångare vid operan». Likören, hvilken ej ännu försmås, består af en med socker, pomeransskal, anis och fenkål försatt spritdryck, hvilken fordrar som tilltugg en liten kryddskorpa, s. k. »källarskorpa», samt ett glas svagdricka till nedsköljning.*

Det glada vimlet började dock först på aftonen, då förmiddagsgästerna visserligen ännu en gång infunno sig, men flertalet utgjordes af Stockholms mer konstnärliga och literära beståndsdelar. På den bild vi lemna af operakällaren en afton på 1840-talet (fig. 192) synes mångahanda folk. Krieger sjelf, källarmästaren och kaptenen vid borgerskapets infanteri, står innanför disken, mottagande betalning af en lång herre i hatt, notarien Godenius. I dörröppningen åt ett af smårummen visar sig den bekante magnetisören, f. d. öfversten i turkisk tjenst, Bruce Bey i full uniform med hög fez. Längst till venster kommer författaren G. H. Mellin.

På andra sidan om de två kyparne synes en herre i slängkappa. Det är den från slagsmålet på Malmens källare (hvarom i ett kommande kapitel) bekante urboettmakaren Jacobson, och den lille i frack vid hans sida franske språkläraren François, en af operakällarens ständige kunder, hvilken roade gästerne genom sina berättelser om Napoleons fälttåg, i hvilka han sade sig hafva deltagit — såsom trumslagare, påstods det af andra. Då fälttågen ej intresserade längre, lät François höra sin förmåga i att midt i natten gala som en morgonfrisk tupp.

Mannen i ljusa rocken vid disken, bredvid Godenius och midt för värden, är Ferdinand Tollin, planschens tecknare. Längre åt bakgrunden till höger, synes en herre i uniform, polismästaren Bergman, hvilken helsas af bankokommissarien de Frese. Närmast bakom den sist nämde, åt höger, är Göran Boije, känd för att på stället hafva kredit för 2 rdr. banko. Af gubbarne som sitta vid bordet längst i bakgrunden, är den ene den för sin stora näsa beryktade bankokommissarien Thoran. Mannen med slängkappan och mössan och den stolta hållningen är, liksom mannen med de många kapp-

* En annan spritblandning, uppkallad efter hofmusikus *Gutenschwoager* i medlet af förra århundradet, har icke bibehållit sig så länge som den ofvan nämnda.

kragarne, för oss okänd, men den som samtalar med den senare egde i lifstiden namnet Akerrén (»Åker ren och går smutsig», sade operakällarqvickheten), och den ömkliga figuren bakom honom var en på den tiden mycket bekant utbjudare af bensaker och annat småkrafts. Den mest fetlagda figuren kändes vid namnet Tillander, handelsbokhållare, och den länge vid dörren åt torget, hvilken fattas i kragen af en liten karl, hette Roos och förekom sällan i nyktert tillstånd.

I förgrunden framträder Georg Dahlqvist, lyftande på hatten, och vid bordet närmast i högra hörnet synes professor Krafft d. y. den bekante porträttmålaren, då redan närmare sjutio år. Han är klädd i pels, röker pipa och läser en tidning. Bredvid honom vid samma bord sitter professor Linnell, dekorationsmålaren och aquarellisten, sju år äldre än Krafft, och längst till höger, den bekante komikern vid kungl. teatern Sevelin. Den som bakom dem och qvinnan med korgen hänger upp sin hatt är skådespelaren O. L. Deland, son till balettmästaren Louis Deland.

Den litografi af hvilken vår plansch är en afbildning finnes nu mer i endast högst få exemplar — vi hafva till och med hört i blott två — emedan Tollin redan dagen efter planschens utlemnande i bokhandeln, drog in den, dertill föranledd af det häftiga missnöje som Georg Dahlqvist visade öfver att se sig afbildad i en källarsal. Tollin, hvilken tagit juridisk examen i Upsala och någon tid tienstgjorde i hofrätten, lefde hufvudsakligen af sin, dock ej synnerligen stora talang som tecknare och gjorde sig känd för ätskilliga politiska karrikatyror, som utfördes i stentryck. Karrikatyrorne spelade då en icke obetydlig roll, och det var väl först de illustrerade skämttidningarna som utträngde dem. Tollin hyste ett djupt hat till procentare och 1845 gaf han ut en broschyr med titel *Hjelpreda för lånesökande* af J. L. Nygren. Boken är i mycket litet format och på omslagets båda sidor försedd med en figur i svart, porträtt af någon då bekant ockrare. På titelbladet synes blodiglar i en burk. Innehållet är en förteckning på ett stort antal personer hvilka utpekas som procentare. Behållningen af bokens försäljning skulle tillfalla sällskapet »De fattigas vänner». Den första upplagan utsåldes snart och följdes af en ny, men då stämdes boktryckaren, hvilken uppgaf författarens namn, och Tollin drogs inför rätta. Kärandeparten var majoren C. R. af Robsahm, hvars namn fans i boken. Tollin dömdes den 3 Juni 1845 att böta 16 rdr. 32 sk. banko, eller undergå 14 dagars vatten- och brödstraff, och göra major af Robsahm offentlig afbön, men den dömde flydde från Sverige och kom aldrig till baka.

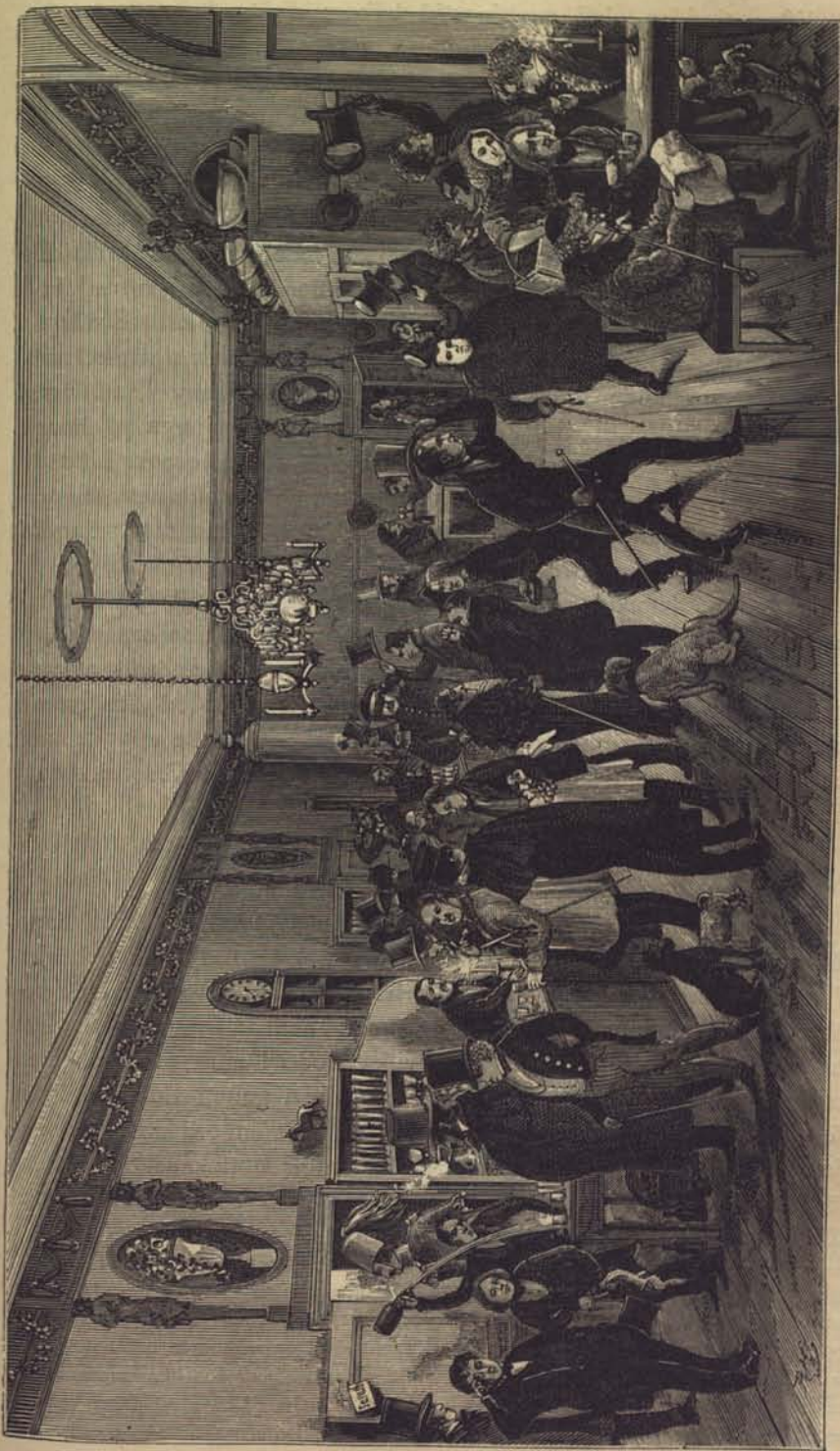

Fig. 192. Operakällaren en afton på 1840-talet. Efter F. Tollins litografi.
(Eges af notarien G. L. Kinnat.)

Efter tio års glad regeringstid bakom disken lemnade kapten Krieger operakällaren* åt *Hammarström*, som Blanche och Fredrik Deland odödliggjort genom de roliga kupletterna i »Hittebarnet» och hvilken, churu sjelf den personifierade återhållsamheten, fortsatte källaretraditionerna från Kriegers tid.

I äldre tider var det icke ovanligt, att källaren hölls öppen till en mycken sen timme samt att man kunde slippa in der nästan när som helst. Nattliga dryckeslag med sång, dels unisont skrål, dels vacker quartettsång, voro mycket vanliga, men så kom grefve Jakob Hamilton till öfverståhållarskapet, och då måste alla källare stängas kl. 12 på natten, en hård lag, men en lag. Det vardt slut med natt-sölet. Lagen kunde dock ej upprätthållas, då Jenny Lind första gången återvände till Stockholm och åter skulle sjunga på kungl. teatern. Man infann sig kl. 9 på aftonen för att komma i tid till biljettluckan tolf timmar derefter, något som då betraktades som oerhördt, men sedermera öfverträffats. Under en sådan natt stängdes icke operakällaren.

År 1858 lemnade Hammarström operakällaren till sin öfverkypare *Tjulander*, hvilken sökte förena de gamla traditionerna med en nyare tids fordringar, som sedermera ytterligare genomfördes af hans efterträdare *Theodor Blanch* och *Bengt Carlson*. Med den gamla operakällaren och dess mer på dryck än spis beräknade uppgift samt dess egendomliga Stockholmslif var det då slut. »Källaren» dog, och den fina »restauranten» föddes.

* * *

De ursprungliga kaffehusen råkade småningom i förfall, fingo dåligt rykte och besöktes ej mer af ordentligt folk. Men i början af vårt århundrade uppstodo nya förfriskningsställen som kunde besökas af riktigt fint folk, en del till och med af fruntimmer. Det var *conditorier* och *schweizerier*, hvilka stodo i nära samband med sockerbageriet. Det senare öfvades kanske i gamla tider tämligen på fri hand, men tillhörde dock på 1700-talet en ordentligt privilegierad »societet». År 1774 utfärdade kungl. slottskansliet en kungörelse till förekommande af det intrång som obehöriga personer tillfogade sockerbagarsocieteten i Stockholm.

* Uppgiften att operakällaren i sin äldsta tid skulle hafva hetat *Gyllene Hästen* hafva vi icke sett bestyrkt. Säggen är dock, att när Gustaf II Adolfs ryttarestod upprestes på torget (1791) eller sannolikare (1796) skall operakällaren hafva skaffat sig en afbildning i trä af hästen och låtit förgylla den för att göra den lika skinande som den nya bronshästen samt begagnat den som skylt. Andra påstå, att Krieger var den förste som stälde upp den af honom inköpta hästbilden, hvilken ännu finnes kvar.

Att sockerbagarne icke blott togos i försvar mot främmandes intrång, utan äfven sattes så högt, att de betraktades som »konstnärer», finner man af förordningar från sjuttonhundralet. Deras försäljningsbodas vordo dock först i vårt århundrade äfven utskänkingsställen för kaffe, te, choklad, likörer o. s. v. Namnet »schweizeri» togs af innehafvarnes nationalitet, ty de första som i Stockholm förenade sockerbageri med utskänkning af förfriskningar i flytande form voro till Sverige inflyttade schweizare.

Den förste eller åtminstone en af de allra första var *Coussic*, som fans här 1812 och hade sin »schweizeribod» i Willebrandska (Pihlska) huset vid Drottninggatan. Hans enka gifte sig sedermera med musikdirektör Homann vid Svea artilleri. En annan schweizare, vid namn *Schann*, höll något senare vid Stadssmedjegatan. Andra landsmän trädde i schweizarnes spår och satte upp likadana förfriskningsbodas. En tysk, från Königsberg, *Pohl*, (d. ä.) gick omkring och sålde likörer, men var en företagsam man och fick, 1815, mot en årlig afgift af 66 rdr 32 sk. bko hyra en *kolbod*, som tillhörde kungl. operan och var belägen innanför den stora förstugan åt Arsenalsgatan. I den kolboden inredde Pohl ett schweizeri, hvilket sedan under olika egare bibehållit sig ända till 1881, då det förvandlades till kapprum för teaterbesökande på öfre parkett.

Senare öppnade Pohl ett annat schweizeri, först i n:r 6 och derefter i n:o 10 Arsenalsgatan, midt emot operahuset, och höll äfven der, liksom Pohl d. y. i många år. Hans Pohlsro på Djurgården hafva vi redan omnämnt i sammanhang med första maj. Pohls lägenhet vid Arsenalsgatan förestods omkring tjugufem år af *mamsell Rose* (Rosa Meyer), ett älskvärdt fruntimmer, omtyckt af de många kunderna och alltid vänligt och tillmötesgående mot hvar och en som bad henne anskaffa teaterbiljetter, hvilket hon med största beredvillighet åtog sig utan någon ersättning. »Mamsell Rose» lever ännu och är nu 87 år. Hon har mycket att förtälja från den tid, då hufvudstadens hela manliga konstnärsvärld, och främst deribland kungl. teaterns konstnärer, i förening med unga officerare och andra glada stockholmare besökte Pohls schweizeri samt sedan hon sjelf, 1843, öfvertog lägenheten för egen räkning och innehade den i fem år. I ungefär tre årtionden skänkte hon i kaffe, punsch och likörer, sålde konfekt och gaf ett vackert småleende på köpet.

En tid hade hon till medhjelperska en vacker blondin, fru Söderström. Dessa två skötte om somrarne under lägret Pohls kafé på Ladugårdsgårdet och voro bägge mycket omtyckta af officerarne. En sommar tågade hela kadettkåren, efter slutadt läger, upp till kafét och uttryckte sin tacksamhet genom afsjungandet af den be-

kanta, då nya visan: »Fru Söderström, fru Söderström och lilla mamsell Rose». Efter det mamsell Rose dragit sig tillbaka, öfvertogs kafét slutligen af mamsell Thunberg, som fortsatte de goda traditionerna och innehade stället till dess detta kafé upphörde.

År 1818 öppnades ett schweizeri i Hazeliska huset, hörnet af Drottninggatan och Fredsgatan (n:o 5 vid Drottninggatan), af hofkonditor *Hubert Schütz*, hvilken, född i Aachen, kommit till Sverige med Carl Johan. Han afled dock redan 1821. Hans enka, född i Bremen och i Stockholm känd för sitt förträffliga kaffe, hvars tillagning hos henne studerades af till och med förnäma damer, flyttade till det hus vid Drottninggatan, som nu har n:o 30, der ett sockerbageri, tillhörigt ålderman Wibom, förut fans. Fru Schütz höll der sitt konditori-schweizeri till 1835, då rörelsen öfvertogs af sonen, *Carl Schütz*, hvilken fortsatte till 1847, då han lemnade schweizeriet och satte upp en »blomfournitur-handel» vid Karduanmakargatan. Schütz' schweizeri, kalladt *Café Scandinave*, med Fortunaspel och särskildt damrum, var mycket bekant i nära tre årtionden.

Samtidigt med dettas förläggande högre upp på Drottninggatan, öppnade konditor *Behrens* ett schweizeri i n:o 6, den forna »Kejsarkronan», men egnade sig också åt sitt »Hôtel Garni» vid nedre Drottninggatan, till dess han, såsom vi redan omtalat, vardt den förste innehafvaren af »schweizeributiken» i Strömparterren.

Vid Storkyrkobrinken sattes schweizeri upp af italienaren *Bianchini*, i n:o 12, der Samson & Wallin 1851 öppnade sin bokhandel, då Bianchini flyttade till Lilla Trädgårdsgatan, hörnet af Hamngatan (Enkhusgränd), der Davidsonska palatset nu reser sig. I Bergstrahlska huset vid Riddarhustorget öppnades schweizeri af konditor *Winter*, hvilket sedan öfvertogs af *Bäär*. Bredvid Bianchini i Storkyrkobrinken höll å ena sidan, n:o 10, schweizaren *Wazau*, som på 1830-talet köpte Vauxhall (Novilla) på Djurgården. På andra sidan, n:o 14, öppnades i senare delen af 1840-talet *Petit Café*, som innehades af *Wilhelm Davidson*, hvilken redan 1838 öppnat och fortfarande innehade det stora schweizeriet eller kafét i Trädgårdsföreningen vid Drottninggatan. Hans bror, *August Davidson*, hade 1834 satt upp ett schweizeri i n:o 13 vid samma gata, hörnet af Nya Kungsholmsbrogatan, och lockade med sitt utbygda och för den tiden ovanligt stora fönster.

Behrens hade ett par biträden, *F. De la Croix* och *H. R. Berns*, som sedermera vordo egare af stora kaféer i den nyare stilen. Den först nämde var en bland ättlingarna af den franska hugenottinflyttningen till Berlin. Han satte på 1830-talet upp ett schweizeri vid Malmstorgsgatan, der Abr. Lundqvists musikhandel nu är, men

lemnade det sedan till en konditor Olsson och egnade sig åt sitt stora kafé i den då nya Bazarbyggnaden samt sin »De la Croix' salon» vid Brunkebergstorg. Olsson efterträddes vid Malmtorgsgatan af Paalzow. De la Croix hade lockat gäster med en »tafla, föreställande en utsigt af Agra i Ostindien, hvarvid fältet och sjön visa en vacker blandning af rörliga figurer», såsom det heter i en annons i December 1836. Paalzow lockade med den på den tiden mycket bekanta Sofi Sager, men lemnade snart åter denna lokal och slog sig ned på Riddarholmen samt flyttade sedan till Göteborg. Efter honom följde vid Malmtorgsgatan konditor Lefiman, och hans efterträdare vardt *Carl Grafström*, hvilken, efter att hafva lärt sin konst i Paris, år 1847 satte upp ett konditori i Qvidingska huset (nu försäkringsbolaget Nordstjernans) vid Fredsgatan och derifrån flyttade till Malmtorgsgatan. *Maluskiensogatan.*

De gamla sockerbagarbodarna förvandlades allt mera till konditorier och schweizerier. Så vardt också *Sundbergs* gamla sockerbageri vid Vesterlånggatan⁸¹ omskapadt till schweizeri. Den ursprungliga boden har sedan 1819 egts af hrr Sundberg, far och son, samt hör således med rätta till gamla Stockholm.^x

H. R. Berns, född i Stockholm af tyska föräldrar och uppfostrad i Wismar, satte jemte mecklenburgaren Eckert (nämd vid omtalandet af Novilla) på 1840-talet upp ett schweizeri vid Vesterlånggatan, i 16-40° hörnet af Skräddargränd, men öppnade några år derefter ett eget, stort kafé i Kastenhofshuset, till venster i förstugan åt torget, och stannade der till dess huset skulle förvandlas till Hôtel Rydberg, då han, 1854, började med ett nytt kafé i den då icke ännu fullbordade Berzelii park, der källaren Berzelius nu är, och höll der i några år till dess »Berns salon» vardt färdig.

Dermed var man fullständigt inne i det nya Stockholm med dess storartade kaféer. De sista hit inflyttade schweizarne måste också följa med sin tid och sätta upp präktiga kaféer. Ett sådant öppnades omkring 1850 i det då nya Folckerska huset vid Brunkebergstorg af *Camarch* och *Roffler*, bägge från Graubündten. Men derefter var det slut med konditorinvandringen från Schweiz.^{xx}

*x Lokalen utömlades af polisen och upphörde 1851
1852 att begagnas som kafé samt användes till
en finare butik med lötter glasser m. m.*

x x Tillskottet för Stockholms kaféförhållanden